

Utilitarisme en zorg-ethiek.

Een filosofische beschouwing tussen extern en intern beleid in de zorg.

Greg Bruininkx

Tilburg University

ANR: 272462

Studie: Wijsbegeerte

Bachelor scriptie Wijsbegeerte

Uitstroomprofiel ondernemen

Wetenschappelijk begeleider: dr. R.B.J.M. Welten

Stage mentor: dr. E.W.J Hamers

Aantal woorden: 18210

5-8-2014

Bonum est faciendum et prosequendum, et malum vitandum.

Het goede moet gedaan en nagestreefd, het kwade vermeden worden.

Thomas van Aquino. Summa Theologiae I II 94, 2

Inhoudsopgave

1. Algemene inleiding..... 3

 1.1 Inleiding..... 3

 1.2 Doelstelling..... 6

 1.3 Vraagstelling..... 7

 1.4 Verantwoording onderzoeksmethode 8

 1.5 Opbouw hoofdstukken 8

2. De macht van het getal 9

 2.1 Inleiding..... 9

 2.2 Geluk, goed en moraliteit.....10

 2.3 Een utilitair beleid14

 2.4 Prisma en utilitarisme16

3. Empathie, zorg en kennis19

 3.1 Inleiding.....19

 3.2 Zorg-ethiek20

 3.3 Prisma's zorg.....22

 3.4 Persoonlijke relaties, inzicht en respect25

4. Geen dichotomie maar een verweven wereld, doch niet zonder problemen28

 4.1 Inleiding.....28

 4.2 Nut, principes en verantwoordelijkheid29

 4.3 Truman's Analogie.....32

 4.4 De zorg-ethiek herzien.....34

5. Conclusie39

6. Een stakeholder approach.....42

 6.1 Inleiding.....42

 6.2 Kennis en bewustzijn43

 6.3 Harde keuzes, zachte waarden.....45

Literatuurlijst.....48

1. Algemene inleiding

1.1 Inleiding

Dit onderzoek is bedoeld om de praktische kant van een filosofische analyse te laten zien. Als gevolg van een driejarige opleiding in de wijsbegeerte is het persoonlijke doel geweest goed vragen te leren stellen en stellingen helder te doordenken met een kritische blik. Om dit aan te kunnen tonen is het mogelijk de thesis te schrijven in een onderzoekstage. Hierbij gaat de student op zoek naar een opdrachtgever en gaat hiermee in gesprek om te zien, en te beargumenteren, welk nut de thesis kan hebben voor de opdracht gevende partij. Ik heb dankzij een netwerk, waar ik erg dankbaar voor ben, een plek kunnen vinden waar ik na vele gesprekken en voorstellen, een opdracht mocht uitvoeren. De opdrachtgever is Stichting Prisma; een zorgaanbieder die zich gespecialiseerd heeft in zorg voor mensen met een verstandelijke beperking. Prisma wil mensen een plaats geven in de samenleving en een waardevol leven mogelijk maken door de cliënt, zelf noemt ze deze de burger, de regie te geven. Om dit mogelijk te maken probeert Prisma de eigen stem van de burger te erkennen, te herkennen en tracht daarop te reageren zo goed als ze kan. Een aanwezig probleem is dat de burgers hier niet altijd goed in staat zijn door hun beperking. De stem van de burger is hierom wat naar buiten gedragen wordt door middel van een vertaalslag die gemaakt wordt door de verzorgers.

Centraal in de ontwikkelingen en visie van Prisma staat de geluksbevorderende zorg. Dit wil ze verbeteren, ontwikkelen en innoveren door middel van projecten als 'Zorgrijk & Regelarm' en 'LAb©'. Hierbij kijkt Prisma naar iedere persoonlijke situatie en die probeert ze te verbeteren waar ze kan. Hierin wordt vastgesteld dat de definitie van kwaliteit is dat de cliënt gelukkig is¹. Peter Nouwens, voorzitter van de raad van bestuur, voegt hieraan toe dat dit ook betekent deel kunnen nemen in de maatschappij. Burgers in de zorg zouden te veel afhankelijk zijn van de zorg, in plaats van dat ze leren de relaties te benutten in hun netwerk van vrienden en familie. De overvloed van zorg isoleert en maakt een connectie juist kapot met de samenleving! Hiernaast gelooft de stichting dat je samen sterker staat en zoekt, om haar doelen te bereiken, de samenwerking op met vrijwilligers, organisaties en bedrijven in de

¹ Zorgrijk & Regelarm Kwaliteit. December 2013. PG 5

maatschappij. Onder druk van de maatschappij beseft Prisma dat ze zal moeten veranderen om te blijven innoveren en produceren. Uit vele gesprekken, maar ook simpelweg op hun eigen website, is deze druk verwoord in het idee dat de ‘macht van het getal’ en ‘tijd is geld’ de voornaamste drukpunten zijn waar Prisma naar moet buigen². Vanuit de maatschappij is de vraag naar nut groot en in een participatiemaatschappij is de visie dat dit nut naar voren moet komen in de zorg. Prisma laat dit echter niet gewoon over zich heen komen. Het is een professionele zorgorganisatie die dan wel gewend is zich te moeten richten op het politieke klimaat, maar als het aan Prisma ligt, betekent dit niet dat ze geen eigen visie kan proberen te realiseren en het zelforganiserende vermogen van de burger neemt hier een groot deel van in.

Vanaf 2015 wordt de ‘nieuwe WMO’ ingevoerd³. Hierbij zal een deel van de AWBZ overgaan naar de gemeentes en dit betekent dat voortaan veel van de lichtere vormen van de zorg over naar de WMO zal gaan. Hierdoor komt een deel van de professionele zorg meer in contact met de vrijwillige zorg en zal een deel van de professionele zorg overgaan naar de vrijwillige zorg. Al voor deze overgang is in de zorg een discussie tussen de professionele zorg en vrijwillige zorg aanwezig. Er is bij beide vormen vaak een andere opvatting over wat goede zorg is. De huidige professionele zorg moet vanwege druk uit de maatschappij, zorg productief houden of op zijn minst efficiënt, maar geeft hierom niet minder om haar cliënten. En hoewel Prisma dat zelf niet als doel heeft, moet zij zich richten tot het algemeen nut. Het overheidsbeleid en het afhankelijk zijn van inkomsten, maakt Prisma onderdanig aan het bedrijfsleven van maximaliseren van productieafspraken, marktwerking en efficiency. Wat efficiënt en productief betekenen, is een invulling van het overheidsbeleid en verschillende stakeholders zoals banken en zorgverzekeraars. In ‘Strategic Management: A Stakeholder Approach Stakeholders’ (1984) is volgens R. Edward Freeman elke groep of individu die invloed kunnen hebben of wordt beïnvloed door de prestaties van de bedoelingen van een bedrijf. Prisma kan zich echter niet op elke stakeholder richten. Door de overmacht van het overheidsbeleid is het voor Prisma niet mogelijk om in te springen op elk neveneffect van dit beleid. De huidige professionele zorggroep wordt ingevuld als de professionele zorg die onderhevig is aan de belangen van de meest dominante stakeholders waaronder het overheidsbeleid als voornaamste.

² <http://www.prismanet.nl/over-prisma/academie-toegewijde-zorg/>

³ <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/algemene-wet-bijzondere-ziektekosten-awbz/vraag-en-antwoord/wat-gaat-er-veranderen-voor-mensen-die-gebruikmaken-van-zorg-uit-de-awbz-of-de-wmo.html>

De reden dat ik de vrijwillige zorg aanhaal, is omdat deze overgang voor meer druk zorgt vanuit de maatschappij om ook andere doelen na te streven dan productiviteit, namelijk het geluk van de burger. Zij die in de mantelzorg zitten, worden veel verzorgd door naasten en geliefden, zij zorgen voor de ander, maar stellen hier vaak niets tegenover in ruil. Burgers van het Landpark Assisie kunnen bijna geen eigen invulling geven hoe ze participeren in de maatschappij door de druk van het politiek beleid, maar toch probeert Prisma hun geluk op de eerste plaats te zetten. Prisma vindt net als vele anderen dat in het beleid geluk voorop moet staan, maar deze groep is niet groot genoeg voor een fundamentele verschuiving in het overheidsbeleid. De oplossing moet ergens anders gezocht worden.

De opvatting en het doel van Prisma en partners van het LAB© is dat je met de zorg een goed samenleven wil realiseren. Wat ze daarmee bedoelen is dat de burger deel kan nemen in deze participatiemaatschappij, maar dat in deze deelname de eigen stem voorop staat en hierdoor hun eigen geluk achterna kunnen gaan. De vraag die Prisma stelt, is hoe deze twee visies, het participerend nut en de eigen stem van de burger, zich tot elkaar verhouden. Hun doel is de huidige zorgcultuur van de professionele zorg te doorgronden en een weg te vinden hoe de prioriteiten kunnen worden verschoven in het voordeel van de burger. En dat is lastig, want onder druk van stakeholders moet zij productiviteit/participatie realiseren, wat weinig ruimte laat voor de eigen stem en mogelijk het streven naar geluk bemoeilijkt.

Samengevat wil Prisma kijken hoe je van de 'zorg' naar 'zorg en welzijn' zou kunnen gaan. Hoe maak je ruimte voor de burgerparticipatie, de stem van de burger, samenredzaamheid, het helpen tot uiting brengen van de stem van de burger, en kan je dit filosofisch onderbouwen? Anders dus dan de vrijwillige zorgcultuur tegenover de professionele zorgcultuur te zetten, wordt hier de huidige opvatting van de professionele zorg gezet tegenover het burgerinitiatief, de stem van de cliënt zelf. Het verlaat de professionele context dus niet en er moet scherp gekeken worden naar de eigen opvatting. Met de herontwikkeling van het Landpark (o.a. Lab©) ontstaat er een 'clash'. Prisma kan niet zonder het geld en de hulp van anderen, zij die de productiviteit willen, maar wil graag naar een informeel alledaagse cultuur van burgerinitiatieven. Prisma merkt dat ze naar een nieuwe

vorm van zorg en samenleven wil, maar is op zoek naar de weg hoe dat vanuit de huidige professionele zorgcultuur kan worden ontwikkeld. Dit onderzoek heeft voor Prisma ook maatschappelijke relevantie. De gehele zorg in Nederland staat onder druk om zich te bewijzen en te verbeteren, maar krijgt hier steeds minder middelen voor⁴. Prisma ziet in bijna elk onderzoek hierdoor potentie voor andere organisaties en probeert de samenleving zo te dienen. Prisma, probeert de innovatie op peil te houden in lijn met haar eigen overtuiging, maar om zich te bewijzen heeft zij belang bij een andere overheersende opvatting binnen de zorg.

Het idee van deze scriptie is als volgt: Na vele discussies en gesprekken met de opdrachtgever, Prisma, zijn twee lijnen naar voren gekomen als identificerende filosofieën bij twee verschillende visies. Bij het eerste het utilitarisme en bij het tweede de zorg-ethiek. In de komende hoofdstukken zal ik eerst laten zien hoe deze gedeeltelijk voorkomen bij Prisma en vervolgens zal ik naar beide kritisch kijken om daar een synthese proberen mogelijk te maken. Om dit te bereiken zijn de volgende doel en vraagstelling geformuleerd in samenwerking met Prisma.

1.2 Doelstelling

Voor dit onderzoek wordt gevraagd vanuit filosofisch perspectief te kijken naar twee visies. De eerste is die van de normatieve professionele zorg, waar de richtlijnen van de overheid mee worden bedoeld voor de algemene zorg. Voorop staat dat Prisma deze richtlijnen als belemmerend en contraproductief ziet. De alternatieve visie is van Prisma zelf. Deze visie is het grondvest van Prisma en ze ziet hier haar toegevoegde waarde in de zorg. Door middel van filosofische analyse van beide visies moet er worden getracht een synthese tot stand te brengen, want nu lijken deze twee visies incompatibel. Deze mogelijke synthese moet een basis vormen voor vervolgonderzoek en verdere contemplatie. Na de thesis over deze synthese zal dan ook een aanbeveling worden gedaan hoe verder te gaan.

⁴ <http://www.trouw.nl/tr/nl/4516/Gezondheid/article/detail/3481739/2013/07/25/Zorg-moet-beter-sturen-op-vraag-en-aanbod-om-betaalbaar-te-blijven.dhtml> bezocht op 3-2-14

1.3 Vraagstelling

Hoofdvraag: Is er een synthese mogelijk tussen de principes van Prisma en de principes van de zorg, zoals die vanuit de huidige politiek verlangd worden?

Deelvragen:

- Wat zijn de verschillen in de opvattingen in het doel van de zorg tussen de normatieve professionele zorg en Prisma?

Deze vraag dient als houvast om inzicht te krijgen in de huidige verschillen in opvatting van Prisma, de professionele zorg en mogelijk te zien hoe deze tot zijn huidige opvattingen zijn gekomen. Zo wordt ook gekeken waar deze opvattingen bij aansluiten wat betreft filosofische stromingen.

- Welke belangen spelen er bij de verschillende opvattingen van de huidige zorg en Prisma?

Deze vraag dient te achterhalen welke stakeholders, zowel intern als extern, beide opvattingen hebben, welke een belangrijkere plaats hebben en waarom. Dit bepaalt hoe buigzaam de prioriteiten zijn waarmee Prisma moet werken om haar visie te realiseren.

- Kan de doelstelling van nut binnen de professionele zorg samenvallen met begrippen als het burgerinitiatief en samenredzaamheid?

Deze vraag dient om kritisch te kijken naar de overeengekomen punten en de discussie er over mee aan te gaan om uiteindelijk een wereld proberen te schetsen waaruit Prisma werkt en een aanbeveling te kunnen doen hoe Prisma hiermee om zou kunnen gaan.

1.4 Verantwoording onderzoeksmethode

Voor de diepgang in de opvatting van Prisma en haar partners, maak ik gebruik van al haar empirische documenten die zij mij vrijgegeven heeft. Hiervoor wil ik echter mogelijk ook gebruik maken van informele gesprekken, interviews en observaties in het LAb© initiatief en bij Prisma zelf. Voor dit onderzoek maak ik gebruik van de vaardigheden die ik geleerd heb tijdens mijn driejarige opleiding in de wijsbegeerte op de Universiteit van Tilburg en twee extra cursussen die ik extern gevolgd heb op de Universiteit van Humanistiek te Utrecht die ter ondersteuning dienen van het maken van deze thesis. De opleiding wijsbegeerte heeft mij geleerd beter vragen te stellen, mijn denken te structureren, zelfstandig onderzoek doen en helpen denken voorbij mijn eigen vooronderstellingen. De cursussen in Utrecht hebben mij geholpen bij het ontwikkelen van een format dat een brug vormt tussen het filosofisch schrijven en het praktisch op maat schrijven van een thesis in opdracht van een niet universitaire partij.

1.5 Opbouw hoofdstukken

Het eerste hoofdstuk was een algemene inleiding tot het probleem en de wereld van Prisma. Deze schetsing is bedoeld als momentbepaling voor Prisma en basisinformatie voor andere geïnteresseerde die dit onderzoek lezen. In het tweede hoofdstuk zal ik ingaan op een filosofische stroming, het utilitarisme, en zal ik uitwerken hoe dit symbool staat voor het beleid dat Prisma opgelegd wordt. In dit hoofdstuk zal ik vervolgens uitwerken hoe dit terugkomt in het beleid van Prisma en hoe het uiteindelijk samenhangt. In het derde hoofdstuk zal ik een soortgelijke analyse maken, maar door te kijken naar de eigen principes van Prisma en haar eigen beleid zal ik hieruit een andere filosofische stroming opmaken en wederom zal ik beide werelden bij elkaar leggen om de samenhang te bekijken. In het vierde hoofdstuk zal ik beide filosofische stromingen samen proberen te brengen in een synthese, waarbij ik een brug zoek tussen de theorie en praktijk. In het vijfde hoofdstuk zal ik een conclusie trekken en de deelvragen nog eens herhalen. Het zesde en laatste hoofdstuk zal ik ingaan op het gevolg van deze synthese en een korte aanbeveling doen wat dit betekent op het gebied van keuzes maken tussen belanghebbenden.

2. De macht van het getal

2.1 Inleiding

Zoals in de algemene inleiding werd uitgelegd zijn er twee duidelijke visies aanwezig. De persoonlijke zorg van Prisma, waarbij het geluk van de cliënt voorop staat en het overheidsbeleid waar de macht van het getal en het algemeen nut naar voren komen. In dit hoofdstuk zal er dieper worden ingegaan op het tweede; het nut, de druk van de overheid en hoe dit naar voren komt bij Prisma. Wie thuis is in ethische theorieën zal meteen merken dat deze manier van denken aan zou kunnen sluiten bij het utilitaristische gedachtengoed. Dat Prisma dit ook zo ziet, komt naar voren uit gesprekken met verschillende werknemers binnen de stichting waarbij duidelijk, hoewel niet altijd letterlijk gezegd, naar voren komt dat dit niet iets goeds is. De vraag is echter in hoeverre dit werkelijke opgaat? In dit hoofdstuk zal eerst worden gereflecteerd over wat het utilitarisme inhoudt, wat het opgelegde beleid is voor Prisma en zal worden afgesloten door te kijken hoe dit overlapt. Om hier goed en helder in te kunnen zijn, zal ik, al is het kort, in moeten gaan op de woorden die we er aan plakken als goed en slecht. Dit is om het perspectief van de lezer, dat de volgende pagina's bestudeert van deze scriptie, bewust te maken van een mogelijk bias over morele zaken.

Wat is goed en wat is slecht? Niet iets waar een eenvoudig antwoord op te geven is, noch is dat het doel van deze thesis. In de vorming van de opdracht van de scriptie werd echter wel gewerkt met een duidelijke opvatting tussen wat goed en niet goed is. Hierom zal ik een kleine verdieping moeten geven over wat we nu eigenlijk bedoelen met morele waarden in een wereld waar we praktisch handelen. Morele waarden worden namelijk vaak als hogere, niet fenomenale waarden bestempeld. Het is niet iets wat je fysiek terug kunt vinden en er wordt vaak over gedacht als 'ideeën' zoals gerechtigheid. Herman van Erp in 'Moraal, geluk en verantwoordelijkheid' (2000) vindt dit niet erg verhelderend, omdat materiële zaken voor een mens soms van hoge waarde kunnen zijn, zoals het hebben van drinkbaar water voor iedereen op de wereld of het hebben van veel geld. Als we vragen naar wat een goed leven is, vragen we eigenlijk naar de vraag naar wat bij de mens past als het goede leven. In hoofdstuk twee en drie, over het utilitarisme en de zorg-ethiek, zal ik ingaan op de diverse achtergronden voor een ethische opvatting. Prisma heeft aan gegeven dat zij niet de opvattingen van anderen of die van zichzelf wil veranderen over wat goed of slecht is en

dat is dan ook niet de bedoeling van deze onderdelen. Er werd om een inkadering gevraagd van het beeld dat zij hebben over hoe het gaat in de zorg en hoe zij deze zelf zouden willen invullen. Hierom zal alsnog voor de verduidelijking van de rest van de scriptie wat dieper worden ingegaan op de betekenis van het goede en wel vanuit het consequentialisme. Hierbij zal er een vergrootglas gelegd worden op het utilitarisme, John Stuart Mill en Jeremy Bentham.

2.2 Geluk, goed en moraliteit

Als eerste stel ik, om verwarring te voorkomen, dat geluk en het goede niet aan elkaar gekoppeld hoeven te zijn. Wanneer we het meestal hebben over een 'goed mens', bedoelen we dit vaak in de morele zin, ter aanduiding van de morele waardigheid van iemand zijn handelingen en intenties. Van Erp zegt dat een goed mens niet hij is die over veel talenten en goederen kan beschikken en daardoor gelukkig is. Het verschil in vele stromingen gaat vaak om een enkele vraag: is het criterium op grond waarvan we een handeling moreel goed noemen hetgene wat bepaalt of iets goed is, of is een daad moreel goed omdat ze bijdraagt tot of gericht is op iets dat zelf goed is in een niet specifiek morele zin? De eerste is deontologisch, wat betekent dat iets goed is omdat we een normatief kader hebben van wat goed is en dat bepaalt hoe wij ergens mee omgaan, hiertoe hebben we een plicht uit het zelf. In hoofdstuk drie zal ik nog kort op deze stroming ingaan. De tweede optie valt binnen het teleologische principe, het principe waarbij de waarden en doeleinden waarop de handelingen gericht zijn uiteindelijk de morele waarde bepalen. Met andere woorden is iets goed of slecht afgeleid uit het doel wat van te voren vast staat.

Vaak zal de morele betekenis in een teleologische ethiek worden verklaard aan de hand van een handeling uit de directe en intrinsieke verbondenheid van de handeling met de realisering van de doeleinden. Echter als je het beeld volgt waar Prisma mee lijkt te werken komt het consequentialisme naar voren. Dit hangt erg nauw samen met de teleologie en is een vorm van ethiek waarbij het effect van de daad, de maatstaf is van de morele waarde. Bij het consequentialisme, ook wel gevolgsethiek genoemd, worden sommige vormen van kwaad gelegitimeerd door het goede dat eruit voortkomt. Een voorbeeld is dan bijvoorbeeld dat we iemand naar de gevangenis sturen waarbij je zijn vrijheid ontnemt als straf met de bedoeling

UTILITARISME EN ZORG-ETHIEK

dat hij er beter van wordt, gerehabiliteerd, en het recht van de beschadigde, het slachtoffer, wordt hersteld. Je kunt het dichterbij zoeken door bijvoorbeeld te denken aan het opleggen van strengere regels aan de zorg met minder geld, met als doel dat ze efficiënter, productiever, meer competitief ingesteld raakt en niet méér een last is voor de anderen dan nodig. Het kwade is hierin dan dat door minder inkomsten en meer regels, cliënten dreigen verwaarloosd te raken. Bij deze ethiek is de morele waarde van elke handeling dus bepaald door het ‘goede’ van de objectswaarden, de doelen die als ‘goed’ worden beschouwd, die ze tot stand brengt. De handeling die tot het doel gericht is, hoeft dus geen morele waarde te hebben en staat alleen tot relatie van wat haar doel is. Wat wel uitmaakt is waar de morele correctheid op gebaseerd is. Het verschil zit hem hier dan weer in of de daad alleen beoordeeld wordt op grond van de waarde van de reële effecten zelf, of in het tweede geval op grond van de wijze waarop de handelende persoon getracht heeft zo goed mogelijk met de mogelijke negatieve en positieve effecten van zijn gedrag rekening te houden.

Dit verschil kan ik het best uit leggen door middel van het utilitarisme. Het utilitarisme is verschillend in te vullen. Het is een stroming binnen de teleologische / consequentialistische ethiek die daden beoordeelt op het algemene nut voor het grootste aantal; het grootste geluk voor het grootste aantal. Dit is een klassieke opvatting van het utilitarisme omschreven door Jeremy Bentham (1748 – 1832). Samen met John Stuart Mill (1773–1836), zijn petekind, is Bentham een van de meest invloedrijke individuen geweest in het utilitarisme en hebben zo hun stempel gezet op de maatschappij van niet alleen hun tijd, maar ook in de huidige samenleving staat het utilitarisme in de schijnwerpers bij veel debatten en discussies rond ethiek. Samen staan zij voor de klassieke vormen van het utilitarisme. Bentham was een denker die ervan overtuigd was dat de mens overheerst wordt door pijn en plezier (An Introduction tot the Principles of Morals and Legislation, 1907). Handelingen keuren we goed als het ons gelukkig maakt en gaan we uit de weg als het ons ongelukkig maakt. Omdat dit conflicteert met het idee dat we algemeen geluk, dus voor het grootste aantal, moeten achterna gaan, was de conclusie van Bentham dat de mens egoïstisch moest zijn en hierom staat een neutraliteit en onpersoonlijkheid voorop bij het uitvoeren van een utilitair beleid. In het utilitair beleid volgens Bentham wordt met het utiliteitsprincipe dus niet gekeken naar de handeling van een privépersoon, maar naar elke overheidsmaatregel: *‘It is the greatest happiness of the greatest number, that is the measure of right and wrong’*. Bij Bentham wordt de daad alleen beoordeeld op grond van de waarde van de reële effecten zelf.

UTILITARISME EN ZORG-ETHIEK

Nu zou een consequentialist zeggen dat het geluk vooropstaat, maar zou het zo stellen dat de morele waarde van een daad afgemeten wordt aan de bijdrage die ze levert aan de verbetering van de wereld in het algemeen. De wereld is hier dan wel het overheersende, grootste aantal in het utilitarisme. Bentham zou een consequentialistische utilitarist zijn.

Mill, hoewel goed bevriend met Bentham, had toch een ietwat ander beeld bij het utilitarisme. In het benoemde verschil hoe je de daad beoordeelt is Mill van mening dat de beoordeling op grond moet gebeuren van de wijze waarop de handelende persoon getracht heeft zo goed mogelijk met de mogelijke negatieve en positieve effecten van zijn gedrag rekening heeft gehouden. In het utilitarisme van Mill wordt gesteld dat de motivatie en wilsgesteldheid bepalend voor de morele waarde van een daad zijn. Om van de invulling van het utilitarisme volgens Bentham te gaan naar de andere klassieke vorm van utilitarisme bestudeer ik de vorm zoals Mill dat zou doen in 'Utilitarianism' (1861). Mill stelt dat we bij het oordeel van een handeling meer letten op de zorgvuldigheid waar iemand het morele gewenste doel mee heeft bepaald en getracht heeft te realiseren dan op het feitelijk slagen van zijn onderneming. Het feitelijk slagen speelt wel mee, maar is onderdanig aan deze zorgvuldigheid. Mill gaat in het utilitarisme meer een teleologische kant op, want hij stelt hiermee in andere woorden dat de waarde van de daad in eerste geval afgemeten wordt aan de verbetering van de persoon die het uitvoert, maar ook stelt hij hier dat uitgekeken moet worden met de handelingen en als het kan zoveel mogelijk leed uit de weg moet worden gegaan. Bij Mill was het grootste goed wel het grootste geluk, maar het minste leed voor de meeste mensen was hierbij fundamenteel. Dit is ook zoveel mogelijk geluk voor zoveel mogelijk mensen, maar er moet goed gekeken worden naar het kwaad wat voort wordt gebracht en het kwaad wat in de handeling zelf ligt. Bij Mill ligt de intentie waarmee het doel wordt nagestreefd centraal als rechtvaardiging en zijn niet de reële gevolgen de waardebeoordeling van de daad. Er lijkt sprake van een morele plicht en dit komt zelfs tot woorden in het vijfde hoofdstuk van zijn werk waarin hij een evangelisch gulden regel handhaaft waarin hij de kern van zijn utilitaristische moraal ziet: 'bemint uw naaste als uzelf'. Ook bekend als 'wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet'. In positieve vorm: 'Behandel anderen zoals gij door hen behandeld wenst te worden'. Als moreel principe moet deze regel echter gespecificeerd worden, bijvoorbeeld tot: 'behandel anderen zoals jij in een vergelijkbare situatie behandeld zou willen worden'. Dit kan echter nog steeds tot absurde situaties leiden. Een masochist kan genieten van pijn, maar dat betekent toch niet dat hij

anderen moet pijnigen? Je dient dan bij het toepassen van die regel niet jezelf aan de ander gelijk te maken, maar je in hem te verplaatsen.

Anders dan Bentham's visie is bij Mill de mens van nature niet egoïstisch. Mill is van mening dat de mens van zichzelf om zijn medemens geeft en daardoor gemotiveerd wordt. De mens zit psychologisch zo in elkaar dat we meevoelen met anderen. Wanneer Mill spreekt in 'Utilitarianism' over gerechtigheid verwoordt hij het als volgt:

'I conceive that the sentiment itself does not arise from anything which would commonly, or correctly, be termed an idea of expediency; but that, though the sentiment does not, whatever is moral in it does. We have seen that the two essential ingredients in the sentiment of justice are, the desire to punish a person who has done harm, and the knowledge or belief that there is some definite individual or individuals to whom harm has been done. Now it appears to me, that the desire to punish a person who has done harm to some individual, is a spontaneous outgrowth from two sentiments, both in the highest degree natural, and which either are or resemble instincts; the impulse of self-defence, and the feeling of sympathy'. (p. 39, chapter V)

Emoties zoals spijt en schuld reguleren onze acties. We hebben niet alleen gevoelens voor onszelf, maar ook voor anderen. Deze gevoelens vormen de uiteindelijke sanctie van het beginsel van utiliteit. Het vormt de psychologische conditie tot het accepteren ervan. Een interne sanctie die 'slecht doen' voorkomt. Omdat wij de ander als complex voelend wezen erkennen en daar sympathie mee kunnen hebben, kijken we uit met wat we doen. Zoals Magda Heeffèr in 'The confrontation of Bentham and Mill' (2008) omschrijft, hebben (anders dan Mill) de meeste utilitaristen, waaronder Bentham, een psychologisch egoïstisch beeld van de mens en leggen wetten op om het egoïsme preventief te corrigeren. Er is hier dus een externe sanctie. Met deze verdieping hoop ik een verschil duidelijk te hebben gesteld in het consequentialistische utilitarisme en teleologische utilitarisme, waarbij niet blind naar het doel wordt gekeken, maar ook naar de motieven en zorgvuldigheid. Daarnaast hoop ik met dit onderdeel de lezer nieuwsgierig te hebben gemaakt, opdat hij of zij naar haar eigen bias kijkt, bewust hiervan is en gretig de volgende hoofdstukken doorneemt.

2.3 Een utilitair beleid

Hoe ziet globaal het beleid van Prisma er uit en hoe valt dit samen met wat ik hiervoor heb omschreven? Omdat dit onderzoek ook voor mijn wetenschappelijke begeleider goed moet worden omschreven, zal ik wat dieper op het beleid ingaan. Voor Prisma is dit ook handig, want de situatie kan voor haar veranderen en zo weet ze duidelijk waar in dit onderzoek op gereflecteerd wordt, een momentopname als het ware. Dit hoofdstuk zal niet veel ingaan op Stichting Prisma's eigen visie, maar op de regelgeving van de overheid en afhankelijkheid van stakeholders. Het kader waarin Prisma werkt.

Waarom moet Prisma zich aan bepaalde regels houden vanuit de overheid en stakeholders? Om te beginnen, omdat er wetten zijn waar ze niet omheen kunnen, logisch, maar het is de regelgeving die bepaalt hoe en waarom ze geld krijgen. Ook andere stakeholders in de maatschappij hebben wensen en stellen daarbij eisen op. Zoals in de inleiding van dit onderzoek uitgelegd gaat er een deel van de zorg binnenkort over op de WMO. Dit betekent dat ze veel geld niet meer zomaar zullen krijgen, omdat ze eerst weer met de gemeentes in gesprek moet gaan voor dit geld, maar ook zal dit een lagere hoeveelheid geld zijn dan voorheen. Daarnaast krijgt Prisma stimulansen omdat ze geld krijgt van onder andere de zorgkantoren om productie te financieren⁵. Financieel stijgt Prisma langzaam, ook in het eigen vermogen, maar dit is niet zonder risico's. Door veel nieuwe regelgeving, zijn de budgetten aangescherpt en mag Prisma niet overproduceren. Hoewel Prisma zich in het verleden heeft kunnen houden aan de steeds scherpere budgets, maakt dit niet noodzakelijk de toekomst rooskleurig. Door de overgang van een deel van de AWBZ moet de doelgroep ZZP 1, 2 en 3 een beroep gaan doen op de WMO en zelf voor een woonruimte zorgen. Deze ontwikkelingen dwingt Prisma zich te gaan specialiseren en Prisma heeft hierom deels voor de zwaardere ZZP groepen gekozen⁶. Andere reden dat Prisma hiervoor gekozen heeft is omdat ze zich wil onderscheiden. Omdat in 2015 de jeugdzorg overgaat naar de gemeente, zal tot een verwacht omzet verlies leiden van 10 miljoen euro⁷. Een probleem dat met het geld te maken heeft en regelgeving, is het willen opzetten van nieuwe projecten en experimenten zoals 'Zorgrijk & Regelarm'. Door minder regels wil Prisma meer geluk realiseren. Hiervoor

⁵ Jaarverslag Prisma 2012 pp. 32-33

⁶ ZZP groepen gaan van ZZP 1, Beschut wonen met enige begeleiding, naar ZZP 10, Beschermd verblijf met intensieve palliatief-terminale zorg.

⁷ Jaarverslag Prisma 2012 pp. 40-41

moet ze in gesprek gaan met stakeholders als de Inspectie voor de Gezondheidszorg (IGZ) en de Stichting Harmonisatie Kwaliteitsbeoordeling (HKZ) over de bureaucratie die ze tegenkomt als ze zich moet verantwoorden over de geleverde kwaliteit⁸. Prisma en andere instituten, stakeholders en overheidsinstanties willen allemaal kwaliteit, maar de administratieve rompslomp naast vele andere bureaucratie zorgt voor overbodige kosten en hinderende regelgeving. Als oplossing wil Prisma naar een eenduidige verantwoording die zo min mogelijk extra werk kost. Hier komt het cliëntplan naar voren als bron waarmee ze willen aantonen dat de ondersteuning van goede kwaliteit is. Als ze dit zouden kunnen gebruiken als primaire lijst, dan wil Prisma ook af van andere extra verantwoordingslijsten van andere stakeholders. Door dit systeem kan Prisma haar cliënten helpen met individuele problemen, die, wanneer ze naar tevredenheid zijn opgelost, bijdragen aan meer levensgeluk. Niet alle fondsen die Prisma werft zijn aan regels gebonden, ze krijgen ook middelen bijvoorbeeld voor een dagje uit en werken samen met bedrijven en organisaties om win-win situaties te creëren⁹.

In de ‘Kaderbrief Stichting Prisma’ van 2013¹⁰ wordt bekend gemaakt dat het vertrouwen in de stabiliteit van de basis van Prisma goed gelegd is. Als voorbereiding op de transitie naar de WMO en externe en interne ontwikkelingen heeft Prisma een verandering doorgemaakt en heeft moeten reorganiseren. Ook erkent ze dat ze moet innoveren, naast bezuinigen, om voort te kunnen blijven bestaan. Een risico van de teruglopende overheid is reëel voor Prisma. Niet alleen hebben ze minder financiën en strengere regels waar aan ze moeten voldoen om dat te krijgen, maar ook het financieel risico neemt toe voor zorgaanbieders. Onder andere banken zullen hogere eisen stellen aan de solvabiliteit, de mate waarin een instelling als Prisma in staat is om aan financiële verplichtingen te voldoen, want omdat er minder geld is vanuit de overheid, is Prisma geen debiteur waarvan de aflossingen verzekerd zijn. Veel zorginstellingen zullen uiteindelijk faillissement moeten aanvragen als gevolg hiervan. Omdat de zorgverzekeraars het resterende gedeelte van de zorgkantoren gaat overnemen, zullen zij ook een deel van de AWBZ voor hun klanten beheren. Zorgverzekeraars gaan risico's uit de weg, dus naast de kwaliteit, zal schadelastbeperking een grote rol gaan spelen. Prisma is niet alleen afhankelijk van banken of zorgverzekeraars, maar ook van donateurs. Om donaties mogelijk te maken heeft Prisma o.a. de ANBI status. Als een

⁸ Jaarverslag Prisma 2012 pp. 46-47

⁹ Jaarverslag Prisma 2012 pp. 48-49

¹⁰ Prisma Kaderbrief 2013: Verbindingen betekenis

‘Algemeen Nut Beogende Instelling’ betekent dit dat de belastingdienst Prisma heeft aangemerkt als een instelling die het algemeen belang dient¹¹. Hierdoor hoeft Prisma geen belastingen over schenkingen te betalen en donateurs/erflaters kunnen het van de belasting aftrekken.

Uit het LAb© projectplan¹² blijkt dat Prisma zich bewust is van de vraag vanuit de maatschappij om een vorm van productiviteit, nut, van de cliënten en zien in het overheidsbeleid hier de uitvoering van. In dit projectplan blijkt ook het duidelijkst dat de samenleving bij Prisma een prestatie verwacht. Belangrijk uitgangspunt bij dit document is dat Prisma de burgers met een verstandelijke beperking als volwaardige burgers ziet: zo normaal als mogelijk en waar nodig speciaal. In dit onderzoek staat vanuit het LAb© project het onderdeel ‘burgerinitiatief’ centraal. Hierbij zijn het de medewerkers, familie en netwerk van de burgers die ervoor zorgen dat hun stem gehoord wordt, maar ook de gewone burger die geen relatie heeft met de cliënt wordt gevraagd te kijken hoe zij kunnen helpen. De druk om productief te zijn en efficiënt laat zich door de maatschappij vooral horen doordat de cliënten mee moeten in een participatiemaatschappij¹³. De burgers moeten wat gaan doen en hun plaats verdienen in de maatschappij. Prisma wil dit volbrengen zonder de cliënten dwangmatig iets op te leggen, maar te kijken welke talenten en wensen de burgers zelf hebben en te kijken hoe Prisma deze kan stimuleren. De samenredzaamheid staat centraal, de burger gaat zichzelf ontwikkelen, zelf organiseren en leert gebruik te maken van zijn of haar netwerk.

2.4 Prisma en utilitarisme

Er is een doel-middel relatie ontstaan. Hoewel Prisma hier haar eigen invulling op geeft, waar ik in hoofdstuk drie op in ga, is het idee dat het algemeen geluk, gegoten in de vorm van een perfecte participatiemaatschappij, voor de maatschappij voorop staat. Er wordt gekeken naar de effecten en de middelen worden daarmee gesanctioneerd. Terugkomend op het consequentialistische utilitarisme en het teleologische utilitarisme, zal ik laten zien dat

¹¹ Kwalificaties zijn: 1. De Instelling moet rechtstreeks het algemeen belang dienen. 2. De instelling mag geen winstoogmerk hebben.

¹² LAb© projectplan 2013

¹³ LAb© projectplan 2013 p. 4

UTILITARISME EN ZORG-ETHIEK

hoewel de druk hoog is om het consequentialistische aan te pakken, Prisma zich al bevindt binnen de teleologische vorm van Mill. De consequentialistische ethiek geeft een te zwart/wit beeld om mee te werken, wat Prisma, maar ik persoonlijk ook, nooit hopelijk gerealiseerd hoeven te zien. Het verschil zal ik uitwerken aan de hand van een voorbeeld, maar ik vermeld dat dit voorbeeld maar het topje van de ijsberg is en natuurlijk veel complexer. Prisma en vele andere zorgorganisaties worden onder druk gezet door stakeholders uit alle gebieden denkbaar, van kerken tot banken en het overheidsbeleid, omdat zij van hen afhankelijk zijn voor een groot deel van het geld en andere middelen. En hoewel de belanghebbende stakeholders het niet zo willen verwoorden, betekent dit een zo vol mogelijke participatie aan de maatschappij, zonder dat het de maatschappij extra lasten brengt en dat klinkt niet zo erg, maar die invulling van de participatie wordt erg beperkt.

Als voorbeeld heb ik de rondleiding bij Prisma op het Landgoed Assisie genomen. Die dag kwam ik op verschillende afdelingen met verschillende cliënten die in verschillende projecten zaten. Eén van de problemen waar Prisma tegen aanloopt is de bezetting. Er zijn nooit genoeg medewerkers om de cliënten te helpen hun geluk achterna te gaan, of ja, die zijn er mogelijk wel, maar dat kunnen ze niet bekostigen. Echter sommige cliënten hebben meer aandacht dan andere nodig, anders kunnen er problemen ontstaan wat betreft gedrag, gezondheid of hebben een verzorging nodig die gewoon meer geld kost. Bij een zuiver consequentialistische benadering van het vraagstuk zou de wereld er beter van worden wanneer we één probleem kunnen voorkomen als dat betekent dat er niet twee zullen ontstaan. Deze reden rechtvaardigt bijvoorbeeld dat cliënten uit de zorg mogen worden gezet of mogen worden verwaarloosd, omdat zij voor veel problemen zouden zorgen, of in vergelijking met anderen meer geld kosten om te verzorgen. Hiermee voorkom je een probleem en de tijd en het geld kan je gebruiken om twee problemen in plaats van één op te lossen of te voorkomen. Hierom is er per persoon ook een standaard hoeveelheid geld beschikbaar ongeacht de behoeften. Dat iemand dan persoonlijk problemen hiermee heeft, telt niet mee. Dit komt omdat het consequentialisme haar waarde neutraal en onpersoonlijk moet afmeten aan de effecten. Dit lijkt de wens te zijn van de overheid, wat ook niet gek lijkt. Deze onpersoonlijke en neutrale houding verwachten veel burgers in de maatschappij van de politici, omdat zij willen dat de politici zich richten op het algemeen belang en hun taak dit uit te voeren zonder persoonlijke gewetensbezwaren en bias. Eigenlijk willen we in dit geval dat ze amoreel zijn, zonder ideeën over goed en kwaad, maar alleen het volk dienen! De positieve

UTILITARISME EN ZORG-ETHIEK

zijde is dat er geen voorkeursrollen ontstaan en geen corruptie. Als Prisma drie cliënten gelukkig kan maken ten koste van één erg ongelukkige, dan is dat volgens het consequentialisme geoorloofd. Nu chargeer ik het natuurlijk, maar over het algemeen zou het grootste aantal, de drie cliënten, gelukkig zijn en is het geoorloofd. Dat Prisma kijkt naar de motivatie en bij Mill zou kunnen aansluiten kan je zien in dat ze het kwade wel degelijk proberen tegen te gaan. Het slechte zit in de handeling zelf, maar als Prisma iemand zou verwaarlozen of zou ontslaan om deze reden zou het kwade zich ook manifesteren in angst bij andere cliënten, verdriet bij de verzorgers, en maatschappelijke onrust vanuit de families als reëel effect. Dus behalve de effecten die negatief zijn, ziet bijna elk individu problemen met de verwaarlozing van een cliënt, ook al zou dat betekenen dat anderen gelukkig kunnen zijn. Anders dan dat er gekeken wordt op het niveau van de gemeenschap of groep, wordt er verantwoording gelegd bij de zorg verlenende, het individu. De vier kernwaarden van de missie van Prisma sluiten hier ook bij aan, maar dat is een stuk dat in het volgende hoofdstuk pas wordt toegelicht en uitgelegd.

3. Empathie, zorg en kennis

3.1 Inleiding

Nu we een beeld hebben geprobeerd te creëren bij het beleid waarbij het lijkt dat externe krachten een utiliteitsprincipe willen handhaven, wil ik vervolgens gaan kijken naar het gewenste beleid van Prisma, wie Prisma is en waar zij bij een filosofie aansluit. In het vorig hoofdstuk legde ik eerst uit wat we kunnen bedoelen, wanneer we het over goed en slecht hadden. Hierbij koos ik dit uit te leggen aan de hand van de teleologische ethiek en niet de deontologische ethiek, omdat die niet aansloot bij het beeld dat Prisma zelf had. De deontologische ethiek zegt dat je goed moet doen omdat het goed is. Hiervoor moet je gebruik maken van bepaalde principes die algemeen, onbetwistbaar, geldig zijn of van een raamwerk van regels als hulpmiddel. Het utilitarisme zet daartegenover dat het geluk van de maatschappij vooropstaat en afhankelijk welke stroming je aanhoudt kan dit betekenen dat een groot deel, al kleiner dan het grootste, niet gelukkig hoeft te zijn om bij te dragen aan het geluk van de maatschappij. Hoewel de teleologische en deontologische ethiek nog steeds heersen in discussies over hoe iemand zich moet gedragen, ga ik voor dit hoofdstuk af van de conventionele stromingen. Als voorstel heb ik de zorg-ethiek, care-ethics, gekozen. Deze filosofie is een relatief jonge ethische stroming. De zorg-ethiek wordt als alternatief geboden op traditionele morele raamwerken zoals utilitarisme en Kantiaanisme¹⁴. In dit hoofdstuk zal ik deze keuze eerst toelichten en uitleggen wat de zorg-ethiek inhoudt. Vervolgens zal ik ingaan op het beleid van Prisma zoals zij dat zelf ziet en als laatste wil ik net als in het vorig hoofdstuk proberen te kijken hoe zij overlappen.

¹⁴ Het Kantianisme, vernoemd naar 'Immanuel Kant', is de meest dominante deontologische ethiek die er bestaat. Volgens Kant kan men gebruik maken van het categorisch imperatief, verplichtende regels, om juiste beslissingen te maken die onder alle omstandigheden:

- I. Handel slechts volgens die maximen waarvan je kunt willen dat ze algemene wet zouden zijn.
- II. Handel zo dat je de mensheid in jezelf en in de ander nooit louter als middel gebruikt.
- III. Handel zo dat uw wil zich kan beschouwen als de wetgever van de universele wet waar aan ze zichzelf onderwerpt.

3.2 Zorg-ethiek

De stroming ‘zorg-ethiek’ is vergeleken met andere ethische stromingen een filosofie die in haar kinderschoenen staat. Deze filosofie is ontstaan vanuit het feminisme en verwerpt de vorig besproken ethiekvormen als het zijn van een ethiek met een ‘mannelijke bias’. Omdat die gebaseerd zouden zijn op eigenschappen die bij mannen overheersen. Hiermee doelen ze op dat de basis van ethiek een vorm van strenge leer die hard en onbewogen is. Het feminisme zou een zachte ‘vrouwelijke’ zijde meer centraal willen stellen, want de grondleggers vonden dat persoonlijke relaties iets wat meer vanzelfsprekend was bij vrouwen dan dat dit bij mannen het geval was. Hoe verder deze ethiek zich vorderde, hoe meer deze ethiek ook wordt aangehaald binnen gender-neutrale contexten. De filosofie heeft niet alleen haar ontwikkeling aan het feminisme te danken, maar grotendeels aan de hedendaagse filosofen die ongelijkheid juist willen ontdoen uit de maatschappij. Een eigenschap zoals ‘zacht’ hoeft namelijk niet alleen voor vrouwen zijn voorbehouden, net als dat ‘hard’ dat niet voor mannen hoeft te zijn. Vrouwen kunnen als ‘harde’ zakenvrouwen en mannen als ‘zachte’ vaders worden gezien in de huidige maatschappij. Deze verdeling van eigenschappen wordt nog wel toegepast om een onderscheid te maken in de uitstraling van bepaalde onderdelen van de maatschappij. Veel mensen zullen de huidige overheersende bedrijfscultuur als hard omschrijven en zorg als zacht, al vervaagt de grens hiertussen ook steeds meer. Dit brengt dat uiteindelijk de zorg-ethiek ook toegepast wordt op bedrijfsethiek. Omdat zorg-ethiek nog een relatief jonge stroming is, zijn er nog veel onderdelen die moeten worden uitgewerkt, maar in mijn scriptie zal ik me beperken tot wat al is uitgewerkt en ga enkel verder waar het overlapt met andere onderdelen in deze scriptie. Reden om de zorg-ethiek te benaderen en te verkennen komt voort uit de bedrijfsethiek. Uit alleen al de algemene inleiding van dit onderzoek is te zien dat Prisma werkt vanuit een economie van vraag en aanbod, dat is de manier hoe de vraag van nut vanuit de maatschappij zich manifesteert naast overheidsregels. De werken die ik bestudeerd heb over bedrijfsethiek in combinatie met zorg-ethiek zijn voornamelijk gericht om de mogelijkheden te laten zien voor het behouden van een economisch systeem in combinatie met de doelen van de zorg, zonder te vervallen in naïviteit of een utopisch wereldbeeld. Wat hier dan hoofdzakelijk simpelweg mee wordt bedoeld is dat zorg, hier niet beperkt tot alleen de professionele zorg zoals Prisma die uitvoert, niet incompatibel lijkt te zijn met het doel van winst, vooruitgang en productiviteit. Dit sluit aan bij de problematiek van Prisma, omdat zij effectief moeten zijn en onder druk staan van

UTILITARISME EN ZORG-ETHIEK

stakeholders. Mogelijk is er in de zorg-ethiek een manier te vinden om dit op te lossen of Prisma inzicht te bieden in haar eigen redenering.

Wat staat hoofdzakelijk voorop in de zorg-ethiek? Mareen Sander-Staud en Maurice Hamington in 'Applying Care Ethics to Business' (2011) zeggen dat, omdat de stroming jong is, er verschillende invullingen zijn. Fundamenteel staat wel de face-to-face praktijk in zorg. Anders dan de ethiek van bijvoorbeeld Bentham speelt zorg-ethiek zich op een direct niveau af, praktisch. Deze ethiek veronderstelt relaties die energie en persoonlijke investering kost. Om te laten zien welke richting de invulling van 'zorg-ethiek' in dit onderzoek gaat, sluit ik alvast aan bij enkele schrijvers in dit genre. Diemut Bubeck in 'Care, Gender, and Justice' (1995) bijvoorbeeld onderschrijft een verschil tussen 'Zorg' en 'Personal Service'. 'Zorg' richt zich op de behoeften van zij die niet in staat zijn ze zelf te vervullen terwijl dit bij 'Personal Service' niet het geval is. Held in 'The ethics of care: Personal, political, and global' (2006) vult dit aan door te zeggen dat zorg breed genomen kan worden, zoals de zorg van moederschap, zorg voor kinderen, de zieken en ouderen, maar ook als het werk van familie, ziekenhuizen en huiswerkers. Hiernaast kan zorg-ethiek worden gezien als veel dingen: een doel, motief, emotie, vaardigheid, praktijk etc. of een combinatie ervan. Maar waar veel denkers in dit genre het over eens zijn, is dat het wereldbeeld erachter er één is die de kwetsbaarheid van de mens benadrukt en de inter-afhankelijke relaties een basis hebben en zorg praktijken een minimum vereiste zijn. Anders dus dan een principe van utilitarisme of kantiaan categorisch imperatief, dat stelt dat mensen omruilbaar zijn en morele oordelen als wiskundig deduceerbare wiskundige problemen bevat, zegt zorg-ethiek dat je het handelen moet baseren op gecontextualiseerde kennis en wijsheid, die je verkregen hebt door principes, maar zijn verbeterd door praktische ervaring en empathische appreciatie van en reactie op anderen.

Het doel en deugd¹⁵ in zorg-ethiek kan worden gezien als het onderhouden van relaties door het welzijn van zorg-gevers en zorg-ontvangers te promoten in een netwerk van sociale relaties. Zorg is een doorgaand proces dat in specifieke fases loopt (Tronto, 1993): zorgen om, zorgen voor, zorg geven en zorg ontvangen. 'Zorgen om' betekent het herkennen dat een behoefte bestaat en realiseren dat de behoefte in een bepaalde manier moet worden tegemoet gekomen. 'Zorgen voor' omvat het nemen van de verantwoordelijkheid van die behoefte en

¹⁵ Een deugd is een positieve eigenschap of ethisch goed handelen.

is het ondernemen van een actie om er op te reageren. ‘Zorg geven’ is de daad van het tegemoet komen en ‘zorg ontvangen’ gaat om de reactie van degene die zorg ontvangt op de zorg die hij ontvangt. Een zorg-ethiek bouwt volgens sommigen voort op de motivatie te willen zorgen voor zij die afhankelijk en kwetsbaar zijn, waaronder jezelf, dus verwaarloos jezelf niet! En wordt geïnspireerd door herinneringen van het verzorgd worden en het hoe je ideale zelf eruit ziet. Er wordt dus vanuit gegaan dat ‘zorgen voor’ iets of iemand samengaat met warme gevoelens uit jezelf doordat jij kennis en inzicht hebt over het leven van de ander. Je erkent ook jezelf als niet alleen een zorg-gever, maar ontvanger ervan. En op deze manier krijg je ook een beeld hoe je (niet) behandeld zou willen worden en dus ook anderen (niet) zou behandelen. Zij die dit goed in de praktijk brengen, presenteren vaardigheden en sub-deugden van zorg naar voren, omschreven als *‘attentie, respect, reactie en volbrenging’* (Noddings 1984; Tronto 1993; Held 2006; Engster 2007): een zorg-gever binnen Prisma heeft bepaalde deugden, deze sturen haar of hem om een bepaalde situatie op te merken welke een reactie nodig heeft. Deze reactie is om respectvol het gesprek met anderen aan te gaan om hun volledige perspectief te begrijpen (de stem van de burger). Vervolgens kan ze dan van de zorg-ontvanger zijn of haar behoeften helpen uiten en helpen voldoen. Hierdoor, door volledig volgens zijn of haar deugden te reageren, kan deze ‘agent’ volgens zijn of haar eigen inschatting de behoeften van de ander helpen voldoen.

Samenvattend staat het zorg-ethisch denken in contrast met het utilitarisme, omdat het andere aspecten van de samenleving elementair stelt. Niet een algemeen denken, maar een persoonlijke wereld waar mensen om elkaar geven. Niet strenge regels, maar principes met praktijkervaring komen om de hoek kijken. En niet cijfertjes, maar emotie en kennis geven de motivatie. In het volgende gedeelte van hoofdstuk drie zal ik Prisma’s visie uitleggen en daarna zoals eerder aangegeven kijken hoe deze overlapt met de zorg-ethiek.

3.3 Prisma’s zorg

Stichting Prisma probeert zich te onderscheiden, dat was vastgesteld. Je moet enkel niet gaan denken dat ze zich onderscheidt, alleen omdat ze dat moet. Prisma’s visie is er één van een meer dan 100 jaar oude organisatie die gewend is te moeten knokken voor haar overtuiging. Ze omschrijft zichzelf als dwars tegen de geldende opvatting en is trots op die

mentaliteit door voorop te willen lopen in de zorgverlening. Dit betekent voor Prisma dat ze verder kijkt dan de ‘standaard zorgovereenkomst’. En dit vormt nou juist het probleem. Het hebben van een missie past niet in een maatschappij waar het idee ‘tijd is geld’ prioriteit heeft boven geluk. Prisma verwoordt dit zelf door de zorg te omschrijven:

‘Gevangen in een web van regels waarin de bureaucratie overheerst. De macht van het getal, uitgedrukt onder andere in productieafspraken, marktwerking en efficiency domineert. Alleen datgene wat meetbaar is en controleerbaar is, lijkt te tellen. Deze verzakelijking heeft volgens Prisma onbedoelde neveneffecten op de zorg. Meer 'zachte', menselijke waarden raken hierdoor op de achtergrond. Voor zorgvragers en zorgverleners is dit een achteruitgang’¹⁶.

Prisma gaat uit, net als Mill, van een positief mensbeeld. Ze spreekt hier de ander op aan en zet dit gedachtengoed centraal in haar organisatie. Om deze zachte menselijke waarden vast te houden heeft Prisma verschillende projecten lopen en heeft achter haar organisatie vier kernwaarden gezet om de duurzame relatie en dialoog met de cliënten en zichzelf op hoog niveau te plaatsen. Haar eerste kernwaarde is ‘aangaan’, die de mentaliteit van Prisma moet beschrijven dat ze niets uit de weg gaat. Ze wil graag de relatie aangaan, present zijn, in dialoog zijn, doen wat gedaan moet worden, naar de ander gericht zijn, de verplichting aangaan, betrouwbaar zijn, je aangesproken voelen en nog vele andere dingen, soms bewust niets doen. De tweede kernwaarde is ‘erbij horen’, ieder mens hoort erbij en doet er toe. Dat zijn cliënten en medewerkers, iedereen mag meedenken en naar iedereen wordt geluisterd. Ieder individu wordt erkend en mag mee doen. Prisma houdt bijvoorbeeld bijeenkomsten waar geïnteresseerden zich voor kunnen inschrijven, bijvoorbeeld om te spreken over bepaalde thema’s waar ieders input serieus wordt genomen. Vervolgens komt de kernwaarde ‘verantwoord’. Dat is waar de cliënten op van uit kunnen gaan. Er is de professionele kennis en kunde om achter de visie van Prisma mankracht te zetten. Hierbij speelt wel mee dat ze die visie zover kunnen toepassen als geldende regels de richting en de ruimte geven. Daarom staat hier het denken met hart én hoofd centraal; het zakelijke, maar bewust nadenken over de lange termijn, waarbij financiën een belangrijke rol spelen. Als laatste kernwaarde stelt Prisma ‘eigentijds wijs’. Hier probeert ze de marges in de kaders te zoeken en te kijken hoe ze dankzij haar kennis en ervaring toch kan proberen te experimenteren met haar eigen visie.

¹⁶ <http://www.prismanet.nl/over-prisma/academie-toegewijde-zorg/> bezocht op 21-5-14

UTILITARISME EN ZORG-ETHIEK

Creativiteit, het eigen denken, pionieren en durven, zijn belangrijke woorden in deze waarde, maar ook ‘dwars’ en ‘opstandig’ durven doen om voor de eigen visie durven op te komen en die te realiseren.

Voortkomend uit deze kernwaarden en in samenwerking met anderen zijn projecten als ‘Zorgrijk & Regelarm’ en ‘LAb©’ gestart en methoden als ‘Meer Mens’. Door de vervolmaking van de methode ‘Meer Mens’ kunnen cliënten beter de regie voeren en zichzelf zijn. Het project ‘Zorgrijk & Regelarm’ is een experiment dat mogelijk is gemaakt doordat Prisma hard werkt aan de implementatie van het Elektronisch Cliënten Dossier. Door samenhang, transparantie en eenvoud wil Prisma veel administratieve lasten weghalen zodat er meer tijd voor de cliënt ontstaat, de kwaliteit verhoogd wordt van het leven van de cliënt, maar ook de tevredenheid van de medewerker wordt verbeterd. Dit experiment is onderdeel van het grotere experiment ‘Regelarme Instellingen’ vanuit het ministerie van Volksgezondheid Welzijn en Sport. Dit moet aantonen welke regels overbodig zijn in de zorg en worden kunnen geschrapt. Een project waar Prisma graag zijn hulp aan verleent. Naast ‘Zorgrijk & Regelarm’ loopt het project ‘LAb©’, wat staat voor Landpark Assisië: de buitenplaats voor maatschappelijke innovatie van zorg en samenleven¹⁷. Dit nieuwe project probeert de burger in de maatschappij aan te sporen. De lokale kracht speelt een belangrijke rol. Uitgangspunt is dat burgers met een verstandelijke beperking moeten worden gezien als volwaardige burgers: zo normaal als mogelijk en waar nodig speciaal. Dus nogmaals om verwarring te voorkomen, richten Prisma en haar LAb© partners zich nog niet op de gehele samenleving, maar op haar cliënten specifiek. Deze burgers kunnen hun kracht tonen door hulp van een eigen netwerk van familie en vrijwilligers. Zij vormen via dit netwerk indirect de stem achter de organisatie en het uitdragen van hun persoonlijke gelukdoel wordt gemeten in het tot stand brengen en volbrengen van hun behoeften, individuele mogelijkheden en talenten. Om dit punt wenst Prisma niet dat ik een scriptie schrijf met het voordragen van een ethiek die zij moet overnemen. De Stichting wil niets veranderen aan alle individuele stemmen, maar slechts een overlapping, overeenkomst, vinden waarop ze kan voortbouwen. Er moet geprobeerd worden een wereld te schetsen die concreet maakt waar botsingen plaats vinden. In het project LAb© probeert Prisma de grens tussen maatschappij en zorg te doorbreken. Resultaten en kennis die bij dit project gevonden worden, komen buiten de zorg

¹⁷ LAb© Projectplan, 1 november 2013

ook van pas hoopt Prisma. Hierop volgend zal worden onderzocht op welke wijze een coöperatief verband kan worden aangegaan tussen cliënten en organisaties met als ‘mond’ het netwerk. Ook probeert Prisma haar visie te verduurzamen door middel van een Academie voor Toegewijde Zorg. Juist om de discussie aan te gaan met utilitaristische waarden probeert deze academie het zachte in de zorg te houden compleet met het eigen kernwoord ‘*toewijding*’. Het aansluiten bij de leefwereld en aandachtig betrokken, spelen een ondersteunende rol. Goede kwaliteit van het leven veronderstelt ‘zachte’ waarden stelt Prisma zelf.

Samengevat is Prisma’s eigen visie ver te zoeken van een utilitair systeem. Zij werkt met een andere manier van denken, want ze denkt wel op een hoog schaalniveau, maar streept daar niet de individuele stemmen weg. Bewust van haar plaats in de maatschappij knokt Prisma om haar idealen te achtervolgen door middel van innoveren, samenwerking en verduurzaming van haar idealen. Ook denkt Prisma fundamenteel vanuit een positief mensbeeld. Hierbij erkent ze elke individuele invulling van wat de goede en slechte waarden zijn in het leven en probeert daar te helpen, het geluk achterna te gaan waar ze kan en waarbij het netwerk kan en wil helpen wanneer zij de kennis en empathie hebben.

3.4 Persoonlijke relaties, inzicht en respect

Wie de vorige bladzijden heeft doorgelezen zal vast gemerkt hebben dat er overeenkomsten zijn tussen de visie van Prisma en het zorg-ethisch denken. Ook niet gek, gezien Prisma een stichting is in de zorg. Beide spreken over een zachte kant die de zorg lijkt te typeren en hiermee bedoelen ze dat wanneer iemand in de zorg werkt, het meeleven en empathie dat je voelt voor de ander, zorgt dat je om iemand gaat geven. Dit leidt er toe dat Prisma verder gaat dan de standaardnotie van zorg. Het zit zelfs in de kernwaarden van Prisma die ze handhaaft voor haar personeel en cliënten. Anders dan het utilitaristische rekenwerk speelt ieder persoon mee en in plaats van een algemeen beleid is er een direct level van contact, iets praktisch. Prisma heeft verwoordt dat zij dat graag doet, want anders zou de stem van de burger niet duidelijk kunnen worden gemaakt. De relaties tussen de burgers, medewerkers en vrijwilligers veronderstelt relaties die energie en persoonlijke investering kosten. Ook iets waar Prisma voor staat.

Prisma's kernwaarden komen grotendeels overeen met de sub-deugden van de zorg-ethiek zoals ik die net benoemd heb: *attentie, respect, reactie en volbrenging*. Prisma brengt principes met ervaring in combinatie en houdt dat vast als uitgangspunt. De sub-deugden 'attentie, respect, reactie en volbrenging' vallen het best samen onder de kernwaarden 'aangaan' en 'eigentijds wijs'. 'Eigentijds wijs' omdat in het zoeken van de ruimte ze juist haar eigen sub-deugden mogelijk wil maken. 'Aangaan' omdat ze erkent dat ze met iedereen het dialoog moet aangaan, om het respect te krijgen, maar ook naar de ander gericht te zijn wat mogelijk maakt het perspectief van de zorg-ontvangende eigen te maken en hierop te reageren. Alleen zo kan Prisma in ieders behoeften voorzien en de kwaliteit van het leven verbeteren. Het bouwen van een relatie waar je om elkaar zorgt, is niet iets wat gebeurt op basis van ethische principes of universele regels. Volgens Nel Noddings in 'Caring: A feminine approach to ethics and moral education' (1984) gaat het om de kennis die je vergaart waarom je de ander zijn realiteit leert kennen en voelen waardoor je begrip en empathie hebt voor de ander. Een zorg-ethiek bouwt volgens sommigen voort op de motivatie te willen zorgen voor zij die afhankelijk en kwetsbaar zijn, waaronder jezelf, en wordt geïnspireerd door herinneringen van het verzorgd worden en het hoe je ideale zelf er uit ziet. Prisma werkt vanuit dit idee, want ze erkent de ander als een autonoom wezen dat zijn eigen geluk achterna wil gaan en eigen wereldvisie heeft net als elk individueel werkzaam bij Prisma dat wil.

Om dit verder te verhelderen pak ik het burgerkracht idee. De stem van de burger is essentieel voor ieder individu, anders kan er niet duidelijk worden gemaakt wat de behoeften zijn van iemand hoe beperkt die ook mag zijn. Wanneer een vrijwilliger, medewerker of familie met een cliënt in gesprek is, dan probeert zij zich in te leven in de wereld van de ander. Ze observeert deze persoon en probeert daar conclusies uit te trekken. Deze observatie is hoe je het ook wendt of keert gebaseerd op een eigen kader van morele waarden, een narratieve identiteit komt tot stand wat wil zeggen dat de burger worden gezien als de eigenschappen die hij tot uitdrukking kan brengen en welke worden herkend. Het observeren is een proces van het herkennen van verlangens die je bekend voorkomen, die je logisch lijken. Het lopen van een rondje, lekker sporten of gewoon samen voor de televisie zitten is iets wat we bijna allemaal wel willen. Het jezelf betrekken op de ander is tegelijk het betrekken van de ander op jezelf. Jij leeft je in op hun wereld, maar doet dat aan de hand van begrippen uit die van jezelf. Daarom dat er een vertaalslag nodig is, en helaas gaat er bij een vertaalslag altijd wat verloren hoe complexer het wordt.

4. Geen dichotomie maar een verweven wereld, doch niet zonder problemen

4.1 Inleiding

In de voorgaande hoofdstukken is er een beeld geconstrueerd hoe Prisma zichzelf en het overheidsbeleid ziet, hoe zij dit verwoordt en hoe deze omschrijvingen en problemen filosofisch terugkomen in stromingen als het utilitarisme en de zorg-ethiek. Hoewel Prisma erkent dat ze moet compenseren om aan de kaders van onder andere de overheid te voldoen, is Prisma op zoek naar een manier hoe ze hiermee om kan gaan, zich kan verantwoorden, en toch haar eigen ideologie ten uitvoer kan blijven brengen. Het dienen van het algemeen nut, hoeft volgens Prisma niet los te staan van het geluk van de burger en de organisatie ziet ook in dat de zorg niet alleen zachte kanten heeft. Harde besluiten moeten genomen worden en Prisma ziet het ook als een uitdaging wanneer ze strenger naar de inhoud moet kijken. Peter Nouwens, voorzitter van de raad van bestuur, vindt dit ook en vertelt dat het idee dat innovatie geld moet kosten, een onjuiste vooronderstelling is. Net als het idee dat de zorg altijd weet wat goed is voor de cliënt. Prisma moet iets toevoegen, niet alleen de standaard zorg leveren. Ze kijken bij ieder individu naar wat nodig is, wat Prisma kan leveren, wat ze zelf niet kunnen volbrengen en of er budget voor is. Anders moeten ze creatief zijn en kijken hoe ze het netwerk van een burger kunnen benutten buiten het professionele kader. Dit is één van de belangrijke uitgangspunten voor Prisma's burgerkracht. Door het helpen ontwikkelen van de eigen stem en het uiten hiervan, geeft Prisma de burger een zelfstandigheid in het leven. Zorg is namelijk maar een klein onderdeel van het leven en zou dus niet overheersend moeten zijn voor velen in de zorg.

In dit hoofdstuk zal ik de voorgaande ethiek nog eens nader bekijken, bekritisieren en afstappen van de theorie en opstappen bij de praktijk. Nu moet er worden gekeken naar hoe deze werelden samen kunnen vallen en naar wat het voor problemen met zich mee brengt. Als we namelijk iedereen deel willen laten uitmaken van de maatschappij, moeten we er niet iets abstracts van maken, want zoals al uitgelegd in de inleiding van hoofdstuk twee, is dat vaak niet verhelderend. Het is belangrijk voor een burger om los te komen van de zorg, veel zorgbehoevenden willen zelf hun grenzen opzoeken, bijvoorbeeld voor het proberen te halen van een rijbewijs. Ze willen net als ieder ander erbij horen in een participatiemaatschappij en

dan willen ze dus zelf ook iets toevoegen als ze dat kunnen, zodat ze op waarde worden geschat in tegenstelling tot een last. Dit is een worsteling waar Prisma mee moet werken; de overheid wil de last verminderen, want de zorg wordt gezien als een last, en Prisma wil met de zorg iets toevoegen. In sommige gevallen lukt dat, want er zijn burgers die uiteindelijk zelfstandig zijn gaan wonen en werken, maar er zijn er ook waarbij het niet lukt, omdat zij te zwaar gehandicapt of al te lang geïsoleerd zijn. Het Landpark Assisie was in haar begintijd een plaats waar broeders woonden met verstandelijke gehandicapten. In die tijd was het vanzelfsprekend dat verstandelijk gehandicapten zo snel mogelijk naar deze geestelijken werden gebracht en het was heel normaal dat zij dan bijna nooit hun familie of vrienden zagen. Hoewel toen en nu nog steeds de mens centraal staat, is de manier van omgang erg veranderd; isolatie wordt gezien als probleem.

4.2 Nut, principes en verantwoordelijkheid

Wanneer de huidige, politieke, opvatting van zorg is, dat het iets moet opleveren, nuttig moet zijn, is deze eigenlijk de gehoopte oplossing. De opvatting is dat zorg en de zorgbehoevende, een last zijn voor de maatschappij. We voelen ons vanuit het perspectief van de maatschappij als geheel verantwoordelijk, maar zijn zodanig onder druk gezet dat we er wel iets uit moeten halen. De gedachtegang is dan dat als we er iets mee moeten doen, dan moet het op zijn minst wat opleveren voor de samenleving. Terwijl je aan de andere kant, als een mens die sympathie heeft voor een ander mens, iets aan het leven van die ander wil toevoegen. Je wilt een goed samenleven realiseren, maar verschillende stakeholders, waaronder jijzelf, hebben verschillende belangen. Het is dan ook belangrijk dat al deze belangen duidelijk zijn en dat Prisma zich hier bewust van is. Prisma zorgt dat ze het nut heeft waarom gevraagd wordt, maar het zorgen voor elkaar, op de manier dat het wordt gedaan, moet een nieuwe overheersende betekenis krijgen. Het toevoegen aan het leven van de ander moet belangrijker zijn of zo worden gedacht dat het iets toevoegt aan het algemeen nut en dat wil ze doen door middel van het helpen sterk maken van de eigen stem van de burger en de hulp van een netwerk.

Er blijkt sprake te zijn van een conflict tussen maximes¹⁸ bij zowel de zorg-ethiek, Prisma, als het utilitarisme. Uit de zorg-ethiek hebben we bijvoorbeeld kunnen halen dat een persoonlijke relatie van belang is. Er is sprake van een vorm van subjectiviteit, want alleen in een persoonlijke relatie kan je jezelf het perspectief van de ander eigen maken. Maar hoe valt dit te rijmen met een utilitarisme, waarin iedere persoon inwisselbaar is wanneer het algemeen geluk wordt nagestreefd? We zagen al bij Mill dat het individu meer centraal stond, want er wordt gekeken naar de persoonlijke motivatie om een doel achterna te gaan. Maar misschien moeten we ook naar het utilitarisme kijken als een verantwoordelijkheidsethiek. Een verantwoordelijkheidsethiek benadrukt namelijk niet zozeer de vraag wat een goed mens is, maar wat een goede handeling is. Er zit hier volgens Van Erp in 'moraal, geluk en verantwoordelijkheid' (2000) een praktische zijde aan. Moraliteit kan niet iets zijn wat alleen innerlijk gebeurt. Er komt een moment waarbij een individu wordt bekeken door anderen en aan dit individu worden taken, wensen en verantwoordelijkheden opgelegd vanuit de maatschappij. Hiervoor moet het individu zich verantwoorden en dit betreft zich op zijn doen en laten. Het is dus niet iets puurs subjectiefs, iets wat alleen in je geweten afspeelt, want verantwoordelijkheid hebben voor iets is objectief. Het niet naleven van de verantwoordelijkheid kan effecten hebben in de fysieke wereld zoals ontslag. Er komt een doel-middel rationaliteit tot stand waarin de verantwoordelijkheid moet worden afgelegd voor dat wat is tot stand gekomen. Het geweten, het subject, vormt een relatie met wat ze in de wereld tot stand brengt. Deze doel-middel rationaliteit is een vorm van pragmatisme die zich bekommert om de vraag wat de effecten van voorgenomen handelingen zijn en welke middelen men moet gebruiken om zo goed mogelijk iets van zijn idealen te realiseren, in tegenstelling tot iemand die zich bekommert om de zuiverheid van de idealen zelf. Principes kunnen dus wel een rol meespelen, maar omdat men praktisch moet zijn, zal ze ervoor kiezen zo min mogelijk kwaad te veroorzaken wanneer ze niet de ruimte heeft voor haar eigen principes.

Maar waar schrijven we eigenlijk verantwoordelijkheid aan toe? Het is nogal wat om verantwoordelijkheid als aanknooppunt te pakken voor een synthese. Wij als mens onderscheiden ons van andere dieren omdat wij, zij het wetenschappelijk, evolutionair,

¹⁸ Maximes zijn principes die ten grondslag liggen en die we voor onszelf hanteren bij de keuzen van ons handelen. Deze dienen aan morele criteria te beantwoorden zoals dat bij het categorisch imperatief was voor Immanuel Kant. Zie ook voetnoot 15.

UTILITARISME EN ZORG-ETHIEK

goddelijk of filosofisch verklaard, bepaalde vaardigheden en inzichten hebben. Daarnaast hebben wij een ethiek, een grond, waarop wij doelgericht handelen en dit in een moreel perspectief kunnen betrekken. Hiervoor hebben we geen essentiële voorgaande ervaring nodig en staat dus los van de wereld buiten ons. Bij dierlijk gedrag is er geen grond om doelgerichte handelen in een moreel perspectief te betrekken. Dieren streven hun doeleinden na als een soort natuurlijke feitelijkheid. Hun gedrag is bepaald door wat wij beschouwen als een combinatie van hun natuur, genetische code en aangeleerde gedragspatronen enerzijds en de prikkels van de individuele omstandigheden anderzijds. De vraag of het gedrag dat uit die combinatie resulteert volledig causaal gedetermineerd is, of dat er elementen van keuzevrijheid in meespelen, is van louter theoretische, en niet van moreel-praktische aard. Het antwoord op die vraag is niet relevant voor de manier waarop wij in moreel opzicht naar dierlijk gedrag kijken. We schrijven aan dieren geen keuzevrijheid toe, dus kunnen zij ook niet verantwoordelijk worden gehouden. Ze reflecteren niet op hun daden en ze hebben een vast streefobject. Wij daarentegen kunnen dit wel, en hierom kunnen wij onszelf verantwoordelijk houden.

In zijn andere grote werk 'On Liberty' van John Stuart Mill vindt Van Erp aansluiting bij het utilitarisme van Mill. In dit werk gebruikt Mill de term 'responsibility' als karakterisering van de morele houding. In 'On Liberty' verdedigt Mill de rechten van het individu tegenover de maatschappij, de staat, die er van uitgaat dat het individu geen rechten heeft. En hij waarschuwt hierin voor de almacht van de staat. Deze is er voor het individu en niet andersom. De stem van het individu moet blijven worden gehoord voor het heil van de kwaliteit van het leven, maar ook voor de hoop in de toekomst. Eigenlijk waarschuwt hij voor een vorm van utilitarisme, dat van Bentham misschien, maar ook acht hij het belangrijk het in ons achterhoofd te houden dat iedereen het fout kan hebben en we ons nooit onfeilbaar kunnen zien en dat de maatschappij alleen mag ingrijpen in zaken die andere kunnen schaden. Daarom, nogmaals, nemen we het idee van Mill in het utilitarisme vaak samen onder de noemer 'het minste leed, voor de minste mensen'. Hierin vallen namelijk meerdere scenario's te bedenken waarin beide denkwerelden compatibel zijn met elkaar. Natuurlijk zagen we al dat in het utilitarisme een sterk doel-middel relatie stond, maar als we dit verbinden aan de verantwoordelijkheidsethiek kunnen we het utilitarisme eerder opvatten als een pragmatische houding dan een absolute positie. Dit is ook in de praktijk terug te zien waarin het utilitarisme wel geldt als basis, maar waarin men erkent dat een te rigoureuze utilitarisme, veel negatieve

reacties oproept. Dit is ook bij Prisma het geval. Ze moet het vanuit overheidsbeleid als basis vasthouden, maar dit betekent niet dat zij daaroverheen niet haar eigen visie kan leggen of die samen met andere denkbeelden kan realiseren in het LAb©. Eén van de vier uitgangspunten van Prisma is ook ‘verantwoord’. De verantwoordingsethiek heeft hierom meer een cultuursociologische betekenis, die niet de ethische theorie centraal stelt, maar kijkt hoe mensen met bepaalde ethische begrippen omgaan. Er is geen betere ethiek, want het is geen discussie over waardeoordelen. Vanuit de overheid, de cliënten en alle anderen die belang hebben moet Prisma rekening houden met omstandigheden en haalbaarheid van wat ze voortbrengen. Hier speelt het welzijn en geluk in mee. De zorg voor de ander, niet de regels, is samen met de zorg voor het algemeen welzijn de leidraad. Dit is dan ook de wijze waarop dit moreel beoordeeld wordt.

4.3 Truman’s Analogie

In de albekende film ‘The Truman Show’, gaat het om de protagonist Truman Burbank. Truman weet niet dat hij zijn hele leven gevolgd wordt door iedereen die een televisie heeft, omdat hij al sinds zijn geboorte gefilmd wordt. Truman is zijn eigen persoon, kan zijn eigen keuzes maken, maar wel binnen een kader die zijn geestelijk ‘vader’, regisseur en antagonist van het verhaal Christof voor hem creëert. Truman leeft namelijk op een eiland met een populatie groot genoeg voor een klein land, maar dit zijn allemaal acteurs. Christof kan hierdoor een wereld voor Truman maken die in zijn eigen ogen perfect is, maar Truman erg ongelukkig maakt. Echt vrije keuze heeft hij niet, bij alle keuzes wordt hij beïnvloedt. Hij eet bijvoorbeeld alleen wat voor hem bepaald is door anderen, sluikreclame om de show te financieren. De film loopt in het gedeelte van Truman zijn leven, wanneer hij zijn nieuwsgierige aard steeds minder goed kan wegstoppen; hij wil zijn grenzen opzoeken en de wereld in gaan! Deze omschrijving van de wereld van ‘The Truman Show’ is voor mij een analogie van de zorg. Veel zorg-gevende gaan er vandaag de dag nog vaak van uit dat zij het beter weten voor de zorg-ontvangende. De cliënt van Prisma wil ook zijn eigen grenzen opzoeken en wil als het kan normaal behandeld worden, alsof ze niet gehandicapt zijn wanneer dat mogelijk is en niet speciaal. Dit kan ook niet anders dan de manier van omgang zijn, wil Prisma een versmelting realiseren met de samenleving. Kunnen participeren in een groter geheel, de samenleving, en de zorg zien als een klein onderdeel van iemands leven als dat mogelijk is.

Dit betekent samen met de verantwoordelijkheidsethiek dat op een bepaald moment we de ethiek zullen moeten verlaten. Waarom verlaten? Omdat kenmerken van verantwoordelijkheidsethiek onder andere zijn: het rekening houden met omstandigheden en haalbaarheid (in tegenstelling tot het handelen vanuit principes en overtuigingen), een minder duidelijke plichtsomschrijving en het op resultaat gerichte handelen. Het is moeilijk om verantwoordelijkheidsethiek als een wijsgerige ethiek te beschouwen, vanwege het doelmatige karakter. Filosofie kenmerkt zich door kritisch en onafhankelijk denken. Wanneer men alleen bezig is met het verantwoorden van een bepaalde visie of handeling, is men dus niet bezig met een wijsgerige reflectie. Is dit dan nog wel filosofie? Daarnaast leven we natuurlijk in een praktische wereld, je kunt niet zoals bij Truman een perfecte wereld creëren ook al zou je het geld ervoor hebben. Ieder individu is anders en heeft zelfbeschikking. Je kunt niet jou wil op die van een ander leggen en het dan een vrije keuze noemen, hoe mooi je je principes ook vindt. Het is dus duidelijk dat hier de filosofie verlaten wordt. Dit is ook niet erg, in dit geval, want dit laat ook zien hoe filosofie omgezet kan worden naar praktijk en dat is iets wat ik probeer te laten zien met deze thesis. Funderende principes staan nog steeds centraal, daar wordt over gesproken en in discussie gesteld op het moment dat daarvoor aangewezen is, maar er wordt wel een bepaalde uniformiteit verwacht binnen de organisatie, de vier principes bijvoorbeeld van Prisma. En je kunt het er oneens mee zijn, zolang je werkzaam bent bij Prisma, zal je je toch moeten handhaven naar deze uniforme opgestelde, universele, regels en ze zelf kunnen verantwoorden. Dit is de praktijk. Het enige waar Prisma mee moet oppassen is het opleggen van deze principes aan de leden van Prisma die ergens niet de ervaring in hebben. Prisma heeft er niets aan als er blind in ze geloofd wordt. Je bent eerder onder de indruk van anderen door mensen die het begrijpen, door meer ervaring, die de pro en con argumenten geven dan door je eigen ervaring en begrip over het onderwerp. De grote fout van deze mensen is dat er niet meer wordt nagedacht over een onderwerp/doctrine wanneer ze een besluit hebben genomen over hoe iets in elkaar steekt. Het is dus van groot belang dat Prisma de discussie zelf blijft stimuleren, hard op zichzelf en andere blijft, om zo te proberen een sterkere zorg te garanderen.

Maar naast dat Prisma haar eigen waarden aan de praktijk van haar eigen organisatie moet verbinden, moet Prisma zich ook vormen naar de praktijk van de politiek. Dat Prisma zich weet aan te passen binnen de strakkere regels, is terug te vinden in de kaderbrieven. Om

weer terug te komen bij de brief van 2013¹⁹ ‘Verbinding en betekenis’, lijkt al veel nadruk te liggen op als eerste de focus op de relatie cliënt & netwerk – medewerker & vrijwilliger. De wederkerige relatie van de medewerkers met de cliënt en zijn netwerk worden gebruikt om zo goed mogelijk de stem van de cliënt te kunnen uiten en geluk mogelijk te maken. In dezelfde kaderbrief is Prisma bewust van de kaders waarmee ze moet werken, maar zoekt hier wel de ruimte in. Peter Nouwens vertelt dat deze ruimtes vaak groter zijn dan men van te voren denkt. Een Project als ‘Zorgrijk & Regelarm’ betekent niet voor Prisma te kijken naar welke regels er nou afgeschaft kunnen worden, maar juist hoe ze eerst iets kunnen toevoegen, creatief kunnen zijn. Als laatste wordt het succes benadrukt dat ze al heeft ondanks de mindere financiën. Doordat ze weet waar ze haar geld aan verdient, geeft dit een extra stimulans om zich te innoveren. De cliënt staat centraal, want door de bezuinigingen moeten zij ook mee bijdragen aan de zorg in financiën. Het staat in de kaderbrief omschreven als ‘wie de cliënt voor zich wint, krijgt het geld’. Dit is hetgene wat de praktijk definieert, hoe mooi de principes van Prisma ook zijn, en bepaalt waar Prisma voor is; waar ze haar begin en einde vindt. Prisma is er altijd voor de cliënt geweest, maar beter dan ooit weet ze door het vernieuwde politieke klimaat dat ze het gesprek ‘met’ de cliënt moet aangaan en er niet meer ‘over’ de cliënt moet praten.

4.4 De zorg-ethiek herzien

Ik hoef het Prisma niet te vertellen dat de zorg iets praktisch is. Dat lijkt me ook duidelijk zonder dat ik dat hierboven uitschrijf. Wat minder vanzelfsprekend is, is de vraag of de ethiek die Prisma vasthoudt wel samengaat met de praktijk. Zoals ik net beschreef is het niet erg dat de ethiek verlaten wordt, dat funderende principes nog steeds centraal staan en dat de zorg in de praktijk centraal om de cliënt staat, maar wat ik ook beschreef is dat Prisma de eindverantwoordelijke is voor de discussie binnen haar eigen organisatie. En daar speelt de filosofie wel mee! Nu snap ik dat er verwarring is ontstaan door deze uitspraak. Net zei ik nog dat de filosofie verlaten wordt. Het is hetzelfde als je spreekt ‘met’ of ‘over’ een cliënt. Prisma heeft een beleid, ze handhaaft dit door haar hele organisatie heen en is haar handleiding tot een gesprek met mensen buiten de organisatie en haar cliënten. Deze principes zijn zorgvuldig opgesteld en worden uniform, zoals net uitgelegd, gehandhaafd. In de praktijk

¹⁹ Prisma Kaderbrief 2013: Verbinding en betekenis

spreken we dan ook 'over' Prisma, over wat haar doelen zijn en hoe ze dit wil bereiken. De filosofie wordt hier verlaten omdat deze principes al opgesteld zijn en op dit moment het niet de bedoeling is er over in discussie te gaan. Prisma is binnen haar eigen organisatie echter wel de hoofdverantwoordelijke voor de uniformiteit onder haar leden. Wanneer we 'met' Prisma gaan praten, dan bedoelen we dat we met haar leden het gesprek aangaan. Prisma stelt het voor iedereen mogelijk een discussie te organiseren binnen de organisatie. Op deze momenten gaan we mogelijk wel dieper in op bepaalde principes van Prisma.

Maar dit is misschien nog niet een erg duidelijke uitleg. Dit verschil zal ik kort nader bekijken door een blik te werken op een manier waarop we naar ethiek kijken, het normatieve en het descriptieve. Een normatieve ethiek is de ethiek die zoekt naar algemene voorwaarden voor het bepalen van wat goed of slecht is. Hierbij zoeken we naar normen en waarden. Descriptieve ethiek houdt zich daarentegen vooral bezig met het omschrijven van moreel gedrag zoals zich dat voordoet in een samenleving. De praktijk kan immers heel anders zijn dan we beweren als we het er over hebben. Een normatieve ethiek veronderstelt een descriptieve ethiek, omdat een norm niets is zonder zijn naleving in de praktijk. Ik zeg dat het een norm is dat je iemand beleefd bedankt voor hulp en dat veronderstelt dus dat dit ook in de samenleving gebeurt. Maar een normatieve ethiek is niet te herleiden tot een descriptieve ethiek, omdat het louter beschrijven van morele handelingen in de praktijk niet kan leiden tot een algemeen besef van goed en kwaad. Het helpen oversteken van een oude vrouw, zegt nog niet waarom het juist is om een oude vrouw te helpen oversteken. Zonder een algemeen begrip van goed en kwaad kan er geen descriptieve ethiek zijn. Een normatieve ethiek zoekt basisbeginselen en regels voor het omschrijven van de moraal, ze bestaat uit verplichtende regels, de universele regels die Prisma bijvoorbeeld handhaaft. Een descriptieve ethiek doet het tegenovergestelde, en wil juist beschrijven wat de moraal van de samenleving is. De normatieve ethiek doet zich voor als een descriptieve ethiek omdat ze het ideaalbeeld van de samenleving veronderstelt, zoals Prisma het goede in de mens zoekt, maar kan hier niet toe worden herleidt omdat ze niet louter de huidige moraal van de samenleving omschrijft, maar hier een waardeoordeel aan hangt. En zoals net bij de verantwoordelijkheidsethiek uitgelegd, verlaten we in de praktijk de filosofie en waardeoordelen. We volgen dan regels op en hebben dan niet altijd de ruimte voor discussie. Het beschrijven van de situatie is nog niet bepalend voor wat er in die situatie moet worden gedaan. Weten wat het geval is, is niet voldoende een moreel oordeel daarover te vellen. Je hebt eerst bepaalde algemene voorwaarden hiervoor

UTILITARISME EN ZORG-ETHIEK

nodig of ervaring, verondersteld dat ervaring betekent dat je je principes al eens hebt kunnen oefenen op de praktijk en er beter mee hebt leren omgaan of hebt verbeterd.

Hier betreden we opnieuw de theorie en kijken we met een vergrootglas naar de handleiding van Prisma. Dat zal ik ook doen aan de hand van de al besproken ethiek van utilitarisme en zorg-ethiek; waar gaan ze samen en wat komen we tegen? Kan de doelstelling van nut binnen de professionele zorg rijmen met begrippen als het burgerinitiatief en samenredzaamheid en kan dat samenvallen met de net besproken praktijk, waar filosofie verlaten wordt. Om te beginnen weer bij een kaderbrief, deze keer die van 2014²⁰. In deze brief wordt de conclusie getrokken dat de betrokkenheid en inbreng van netwerk, medewerkers etc. meehelpen bij het opstellen van een plan, het realiseren en de kwaliteit hiervan ten goede komt van het leven van de cliënt. Dit is in beide utilitarisme en zorg-ethiek terug te vinden. Mill zou hier mee instemmen omdat hierdoor alle mogelijke negatieve en positieve voorwaarden worden doorgenomen en het past bij de zorg-ethiek, want het veronderstelt dat voor een succesvolle samenwerking, een zo volledig mogelijk perspectief eigen moet worden gemaakt van elke samenwerkende partijen en stakeholders. Ook wordt er hier een doel-middel relatie verondersteld, want bij een goede probleem/vraagstelling is het van uiterst belang om te kunnen zien of het beoogde resultaat werkelijk het resultaat is dat gewenst is en of het realistisch is. Uit het LAb© projectplan, blijkt uit de gezamenlijke zienswijze²¹ dat praktijkervaring de maatstaf is. Een sociaal laboratorium wil door de grens van maatschappij en zorg breken. Nu dit verwoord is in twee soorten ethiek, is dit wel mogelijk?

Aan het begin van het derde hoofdstuk vermeldde ik dat de zorg-ethiek die ik hier verhandel, uit de bedrijfsethiek komt. Dit betekent niet dat het alleen binnen dit kader bestaat, maar gezien de uitdaging waar Prisma voor staat heb ik gekozen voor deze richting. Zorg-ethiek, zoals ik het nu omschreven heb, daagt namelijk het hokjes denken uit dat gepaard gaat met het economisch modern, kapitalistisch pur sang, denken dat we genetisch bepaald alleen in ons eigen belang en autonomie rationaliseren. De enige reden dat we het streven naar winst goedkeuren, komt omdat we ons in check houden door externe regels die het speelveld eerlijk

²⁰ Prisma Kaderbrief 2014

²¹ LAb© Projectplan, Pagina 5

UTILITARISME EN ZORG-ETHIEK

en stabiel houden. Eigenlijk zoals Bentham het zag. Een andere reden om het te bekijken vanuit het economisch denken is de schaal die hierbij hoort. Zorg-ethiek is traditioneel, voor de korte tijd dat het bestaat, een individuele ethiek geweest, voor de persoonlijke sfeer, maar omdat Prisma ook op organisatorisch niveau te werk moet kunnen gaan, kan het geen kwaad dit perspectief te bestuderen. Er wordt in dit perspectief gekeken of zorg-ethiek een impact kan hebben op het denken over bedrijfsverantwoordelijkheid en ethiek. De voornaamste stelling in 'Applying Care Ethics to Business' (2011) is dat het doel van winst samen kan gaan met de zorg-ethiek, maar willen hier niet bij stellen dat idealen van zorg alleen voor bedrijven geschikt zijn wanneer dit bijdraagt aan het mogelijk maken van winst. Men moet dus voor de juiste redenen de ethiek aanhouden, want centraal in de zorg-ethiek, anders dan bij Bentham, is dat de mens van nature empathie voelt voor de ander. Door middel van kennis, inzicht en het eigen maken van het perspectief van de ander ziet men zichzelf in de ander terug en erkent de autonomie. Dit betekent dat je de ander zou behandelen zoals je jezelf zou behandelen zover je die ander in jou herkent en jij jezelf in die ander kan verplaatsen. Zie ook wel de gulden regel van Mill in hoofdstuk twee. De kracht zit hem in deze kennis die innerlijke sancties als motivatie mogelijk maken en zijn in moderne cliëntenlijsten van Prisma terug te vinden.

Belangrijk argument om de zorg-ethiek aan te houden tegenover bijvoorbeeld het utilitarisme is dat het utilitarisme niet in de toekomst kijkt en zorg-ethiek sustainability belangrijk acht. Het utilitarisme houdt niet rekening met niet-bestaande personen en hun morele waarde stelt niets voor. Toegepast op Prisma kan deze kennis worden geïnterpreteerd dat de vraag om productie niet genoeg rekening houdt met de toekomst, alleen het heden en hiermee voor mee problemen zorgt in de toekomst. Waarom is zorg-ethiek hier bezorgd om? Omdat in zorg het behouden van het leven en welzijn centraal staat en hier voelt men zich verantwoordelijk voor. Zorg-ethiek wil niet een invulling of voorspelling doen voor specifieke behoeftes die zich in de toekomst voordoen en beperkt zich tot de minimum eisen die wij ook voor onszelf hebben zoals schoon water, lucht, en eerlijk, gezond eten. Ze gaat daar verder door per persoon te kijken, om zo het geluk te bevorderen. Iets wat Prisma zichzelf ziet doen door verder te gaan dan de standaard zorg. De zorg-ethiek is niet zonder tegenstanders, vooral niet binnen de bedrijfsethiek. 'Ethiek en het bedrijfsleven' is veelal een topic waar men het niet graag over heeft, maar hier komt bij dat een zorg-ethische houding een bedrijf kwetsbaar lijkt te maken. 'Goede' karaktertrekken als compassie zou een slechte

UTILITARISME EN ZORG-ETHIEK

werknemer, die het moeilijk heeft, doen aanhouden en de presterende, maar immorele werknemer, zou buiten blijven. Dit eerste probleem laat volgens opposenten zien dat dit niet goed voor de winst is en het lijkt de lijdende onder presterende groepen een voorkeurpositie te geven. Zo zouden de onderdrukte feministen op deze manier hun eigen belangen goed praten. Daarnaast lijkt als tweede probleem een idee van zorg in de bedrijfswereld naïef en idealistisch, omdat economische relaties juist op winst, effectiviteit en enige vorm agressie (zoals een vijandelijk overname) lijkt gebaseerd. Zorg-ethiek lijkt passiviteit en zwakte te bemoedigen en zij die zorg verlenen doen dit in hun eigen economisch nadeel. Op elementair niveau lijkt er een botsing te zijn met de efficiëntie, concurrentie uitschakelen en het genereren van winst: de algemene vooronderstelde doelen van zaken doen. Als derde probleem is er de vraag hoe er moet worden gebalanceerd tussen conflicten betreffende zorg-ethiek. Wie heeft er bijvoorbeeld gelijk: de werknemer of de klant? Er is geen absolute handleiding van de zorg-ethiek. Als laatste probleem wordt aangegeven dat er nog meer deugden mee moeten spelen en die lijken door de zorg-ethiek een tweede plaats gekregen te hebben. Hiermee wordt bijvoorbeeld vertrouwen, georganiseerd, communicatief en rechtvaardig bedoeld.

Deze kritiek is echter zelf onderhevig aan enkele fouten. Aanhangers van deze kritiek hebben een stereotypisch beeld van zowel 'zorg' als 'bedrijven', de zorg zou zacht, vrouwelijk, zijn en de bedrijfswereld zou hard, mannelijk, zijn. Ik zal echter straks laten zien dat de zorg-ethiek wel samen kan hangen met bijvoorbeeld doelen van winst en het mogelijk maakt moeilijke besluiten te nemen. Aan de zijde van het bedrijfsleven is het ook niet vanzelfsprekend dat bedrijven zich aan de dynamica willen houden van pure calculatie, winststreven en agressie. Dat er bedrijven zijn die dit beeld toch aanhouden, ontkent een zorg-ethicus niet, maar probeert dit tegen te gaan door de stereotypebeelden en discriminatie op te lossen door het verspreiden van het gedachtengoed als een alternatief in plaats van een onderdanige ethiek. Er zijn altijd al bedrijven geweest die niet met dit model werken. De reden dat er geen specifieke handleiding is, komt omdat de zorg-ethiek juist van een deontologisch of utilitaristisch dogmatisch denken af wil. Principes zijn belangrijk, maar niet de grondvest voor het handelen, de praktijkervaring speelt mee en die is voor ieder persoon uniek.

5. Conclusie

Deze thesis heeft als doel gehad te kijken hoe twee schijnbaar losstaande werelden zich tot elkaar verhouden en te kijken of zij wel zoals eerder gesteld haaks op elkaar staan. Dit werd onderzocht door eerst beide werelden apart van elkaar te verhandelen. Eerst het utilitarisme en als tweede de zorg-ethiek. In deze hoofdstukken werden beide betrokken op Prisma en werd gekeken hoe deze systematisch op Prisma aansloten. Hieruit werd opgemaakt dat er van beide werelden veel overeenkwam en in het vierde hoofdstuk werd dan ook geprobeerd een synthese te maken. Dit werd gedaan door middel van een verantwoordingsethiek die bekeek wat een overgang van theorie naar praktijk zou betekenen en welke problemen dit met zich mee zou kunnen brengen, hiervoor moest nogmaals worden ingegaan op de theorie van de zorg-ethiek. In hoofdstuk zes zal ik als afsluiting van de thesis een aanbeveling voor een verder onderzoek en aanzet tot handleiding voorgestellen, dat verder verdiept hoe men keuzes moet maken wil de zorg-ethiek overgaan naar een praktische wereld. Wanneer Prisma zich kan vinden in hoofdstuk vier, hoe de werelden samenhangen, dan is hoofdstuk zes te lezen als een aanbeveling hoe verder te gaan en hoe ze de harde keuzes en zachte waarden kan lezen in de optiek van een samenhangende wereld. Opdat de burgerkracht kan blijven voortbestaan in een schijnbaar utilitaristische wereld waar de marges in de kaders vaak groter zijn dan gedacht. Als afsluiting van dit hoofdstuk zal ik de deelvragen nog eens kort herhalen en concreet en kort antwoord geven.

- Wat zijn de verschillen in de opvattingen in het doel van de zorg tussen de Normatieve Professionele zorg en Prisma?

Wat naar voren kwam was dat Prisma's visie op het leven een fundamenteel verschil lijkt te hebben, gebaseerd op de filosofie zorg-ethiek waar ze naar toe trekt. Prisma heeft een positief beeld van de mens. Dat wil zeggen dat de mens geeft om de ander en empathie heeft. Deze empathie wordt geactiveerd door kennis van de persoon of groep te vergaren en daarom geven wij om anderen. Dit rechtvaardigt dat we persoonlijke relaties voorkeur geven en ervaring een grote rol speelt. Doordat Prisma veel kennis per persoon verzamelt met een methode als 'Meer Mens' kan ze op elke individuele behoeftes inspringen. Maar ze kan hierdoor ook harde besluiten nemen door diegene die ze denkt beter te kunnen helpen, doordat ze juist kennis en ervaring heeft, voorkeur te kunnen geven in het helpen opzetten van de eigen stem.

UTILITARISME EN ZORG-ETHIEK

Daarentegen werd bij de Normatieve Professionele zorg aangehouden dat dit het algemene beleid is zoals de overheid dat graag wil zien. Althans op een basisniveau. Burgers willen graag dat de overheid zonder bias handelt en dit betekent dat ze niet zoals Prisma per persoon kunnen gaan kijken. Daar hebben zij de tijd, geld en energie niet voor. Het beleid dat ze wegleggen is echter voor Prisma belemmerend. Een utilitaristische houding lijkt het persoonlijke en warme van de zorg weg te willen schaven en zo de stem van de burger.

- Welke belangen spelen er bij de verschillende opvattingen van de huidige zorg en Prisma?

De belangen die speelden waren die van de verschillende stakeholders. Bij de overheid is dat de maatschappij. De politiek vormt zich naar haar wensen. Dit betekent een onpersoonlijke, maar hopelijk niet een corrupte houding. De politiek zelf weer de machtigste stakeholder in de zorg, omdat zij uiteindelijk de basisregels voor de zorg bepaalt. Zij beslissen hoe buigzaam Prisma moet zijn om de overheidsprioriteiten te realiseren over de visie van Prisma zelf. Maar de maatschappij is ook een stakeholder van Prisma, zij stelt andere eisen. Wil de maatschappij rechtvaardigheid zien van de politiek, van de zorg verwacht zij ongelimiteerde aandacht voor de zwakken en wil steeds meer dat het geluk achterna wordt gegaan zoals Prisma dat zelf wenst. Deze vraag wordt groter, maar is nog niet sterk genoeg om het overheidsbeleid te veranderen en dus moet Prisma haar oplossing proberen te vinden in een synthese van de wereld en dit onderzoek werd niet bedoeld om de ethische achtergronden te veranderen. Er werd slechts een wereld geschetst waarin beide werelden samenkomen. In hoofdstuk 6 zal een voorstel voor een vervolgonderzoek worden gedaan aan de hand van de stakeholdertheorie, die in dat hoofdstuk verder zal worden uitgewerkt.

- Kan de doelstelling van nut binnen de professionele zorg samenvallen met begrippen als het burgerinitiatief en samenredzaamheid?

Het probleem van de geschetste wereld was niet dat ze gescheiden, maar verweven zijn. De overgang van de theorie, principes, naar praktijk, de werkvloer, is de uitdaging waar Prisma voor staat. Hoe kan Prisma haar ideeën van burgerinitiatief en samenredzaamheid, zachte waarden, samen laten vallen met het harde utilitaire concurrerende wereldbeeld die zij denkt te zien? De zorg-ethiek veronderstelt voornamelijk interpersoonlijke relaties, ervaring en maar

weinig principes. Geleidt door kennis, empathie en inzicht in de ander moet vanzelf duidelijk worden wat wel en wat niet kan. Binnen haar eigen organisatie kan ze deze verkregen kennis omzetten in principes voor haar gehele organisatie. Hierdoor hoeven nieuwe leden niet het gehele proces van 40 jaar werkervaring door te gaan voordat ze goed kunnen helpen. Er werd wel aangeraden op te letten dat ze hiermee geen ‘blind’ personeel krijgt dat alleen luistert naar de ander, die meer ervaring lijkt te hebben, en niet naar zichzelf. Daarom is een methode als ‘Meer Mens’ voor Prisma een sterk beginpunt, omdat dit een handleiding biedt hoe je naar de burger kan kijken, maar geen invulling hiervan geeft. De professionele zorg wordt hiernaast steeds meer ruimte geboden door experimenten als ‘Regelarm’ vanuit de overheid. Het is duidelijk dat de overheid zo min mogelijk bias mag hebben, maar amoreel is nog niet immoreel. De vraag naar minder bureaucratie en een knip op financiën geeft Prisma kansen zich te innoveren en zichzelf nog eens goed en streng te bekijken. Prisma wil namelijk iets toevoegen en gaat verder dan de standaard zorg die haar overleving juist mogelijk maakt. Door bewust te zijn van al haar stakeholders, te weten wat ze wel én niet weet kan Prisma in deze verweven wereld zo goed mogelijk ingaan, dwars zijn, op het overheidsbeleid. Deze thesis heeft hopelijk Prisma geholpen bewuster te zijn van haar eigen opties, vooronderstellingen, mogelijkheden en proberen de gescheiden werelden van harde en zachte eigenschappen te doorbreken.

6. Een stakeholder approach

6.1 Inleiding

In hoofdstuk vier heb ik proberen te omschrijven hoe beide werelden samengaan, hoe dit niet een gescheiden wereld is, maar een verweven wereld. Ook heb ik willen laten zien hoe een overgang gemaakt wordt van de theorie naar de praktijk en omgekeerd, en heb ik willen tonen hoe we daar dan over dienen te spreken. Dit heb ik willen verhelderen door middel van het toepassen op van ervaringen van Prisma en een vergelijking, analogie, met iets buiten Prisma. Belangrijke punten die naar voren kwamen zijn ‘inzicht’, ‘kennis’, en de verdediging dat zorg en een winst oogmerk goed samen kunnen gaan, zeker ook vanuit een zorg-ethisch perspectief. Inzicht in de ander is iets waar Prisma zelf al over heeft aangegeven genoeg ervaring over te hebben, dit hoofdstuk gaat daar dan ook niet op in. Ik sloot het vierde hoofdstuk af met de conclusie dat er in de zorg-ethiek geen vaste handleiding is, want ervaring staat centraal, maar dit leverde wel wat problemen op met een botsing van harde en zachte waarden. De stakeholder theorie kan voor Prisma een optie zijn om deze schijnbare botsing tegen te gaan. Principes spelen mee, maar wanneer het gesprek zich verplaatst naar buiten Prisma, waar ik mee bedoel dat we ‘over’ Prisma en niet ‘met’ Prisma praten, dan is de vraag hoe er keuzes moeten worden gemaakt. Hiervoor is kennis nodig van de zaken die er zijn, maar ook moet men zich bewust zijn van de kennis die zij niet heeft. Dit is een essentieel onderdeel voor je naar de stakeholdertheorie zelf gaat kijken, want zoals in de algemene inleiding gesteld, is de stakeholdertheorie het volgende: stakeholders zijn elke groep of individu die invloed kunnen hebben of wordt beïnvloed door de prestaties van de bedoelingen van een bedrijf (Freeman, 1984). Ook speelt kennis mee, want Prisma en al haar partners hebben als gemeenschappelijke grondvest dat ze uitgaat van een positief mensbeeld. Dit staat vast en is fundamenteel voor de organisatie. Als contrast over dit mensbeeld kan men weer terugkijken naar hoofdstuk twee over Bentham en het utilitarisme, want dat is het gevolg van een negatief mensbeeld. Dit hoofdstuk zal eerst ingaan op kennis en vervolgens de stakeholdertheorie om een aanbeveling te doen hoe met de geschetste verweven wereld om te gaan.

6.2 Kennis en bewustzijn

Dit onderdeel zal ingaan op wat we weten en waar we bewust van zijn. Voordat men keuzes dient te maken, moet men proberen zich volledig bewust te maken van wat zij wel en niet weet. In verband met de stakeholdertheorie speelt dit een grote rol, want Prisma moet zich bij elke keuze en stap die ze maakt, zich niet alleen verantwoorden tegenover de overheid of financiële partners, maar ook tegenover zichzelf en haar leden en cliënten. Nederland heeft als maatschappij een hoge dunk van deskundigen en huurt die dan ook vaak in om te helpen met advies. Het hebben van kennis voor managers betekent meestal dat dit garant staat voor vooruitgang, voor ontwikkeling en verandering. Prisma zelf doet onderzoek in de hoop kennis te vinden die haar ten bate is. Kennis is altijd iets positiefs in dit opzicht. Nu is de rol van kennis in de jaren 90 gericht geweest op het vergaren van massa-informatie en technologische vooruitgang, maar tegenwoordig wordt er met het binnenhalen van kennis eerder gericht op creativiteit, transformatie en behouden van kennis (Hamington 2011). Voor Prisma komt dit overeen in haar poging te innoveren en toch bij zichzelf te blijven, maar kennis speelt ook mee door te kijken naar buiten jezelf. Naar het effect dat het heeft op anderen en onszelf als eigen persoon buiten de organisatie. Net zoals de zorg een klein onderdeel is van het leven van de patiënt, is dat ook voor een zekere mate te zeggen voor de werknemers. De kennisfactor is ook van belang door te weten wat het met je persoon doet buiten de werkzaamheden. Er speelt een gradatie in mee. In 'Care Ethics, Knowledge Management, and the Learning Organization' omschrijft Maurice Hamington de kennis in enkele gradaties (2011). In de basis ligt 'data', welke de statistieken en feiten zijn. Daarna komt 'informatie', die zet de data in een systeem. Hierop volgt 'kennis', die zet de informatie in een thematisch raamwerk dat gebruikt wordt voor praktische zaken. Als derde 'inzicht'; 'inzicht' zorgt er vervolgens voor dat de kennis, door een hoge mate van persoonlijke omgang, geïnternaliseerd wordt, het wordt eigen gemaakt. Als laatste is er 'wijsheid', die erkent dat het inzicht niet altijd alle feiten reflecteert, maar wel inzicht biedt dat bruikbaar is. Elk verdergaande stap in deze hiërarchie maakt het mogelijk een diepere en bewustere band aan te gaan met cliënten, medewerkers, familie, netwerk en elke stakeholder. Door bijvoorbeeld het weten van een naam van een familielid van een collega is niet uitzonderlijk voor iemand zorgen, maar de tijd te nemen om iets over ze te vragen kan mogelijk een echt probleem helpen blootleggen dat in zijn of haar hoofd hangt. Deze stappen helpen onszelf ook empathie voor de ander op te wekken. Dus empathie veronderstelt een basis van informatie over de ander voordat onze moraliteit wordt geactiveerd.

Hierbij komt kijken dat we verschillende soorten kennis hebben. Over het geheugen is veel geschreven, maar nog veel te weinig kan worden verklaard. Edgar Allan Poe in 'De moorden in de rue Morgue en ander verhalen' (2012) vertolkt dit ongenoegen over ons tekortkomen over het geheugen zoals voor mij persoonlijk alleen Augustinus het beter zou kunnen doen. En hoewel ik Augustinus hier dan ook voor aanbeveel, zou het stuk daarover zo groot worden dat ik uiteindelijk afdwaal en ergens anders over ga schrijven. In zijn verhalen schrijft Poe over het geheugen dat onder de vele niet te begrijpen abnormaliteiten van de wetenschap van de geest, is er bijna geen vreemder feit dan dat we bij onze pogingen ons iets voor de geest te halen van wat we lang vergeten zijn, ons dikwijls precies op de grens van de herinnering bevinden zonder het ons uiteindelijk werkelijk te kunnen herinneren. Dit betekent eigenlijk dat we een categorisatie kunnen maken in onze kennis. Het eerste is dat we weten wat we weten, dit is kennis die we onmiddellijk kunnen oproepen, kunnen delen en kunnen inventariseren. Ik weet uit mijn hoofd hoe ik boeuf bourguignon moet maken en zou dit zo kunnen oproepen en kunnen delen. Hierop volgt dat we weten dat we niet weten, daarbij ligt bepaalde kennis op het puntje van onze tong of betekent het dat we weten naar welke kennis we moeten zoeken. Ik weet bijvoorbeeld niet hoe ik een motor moet onderhouden en kan hier achteraan gaan door het op te zoeken, en het ligt op mijn puntje van mijn tong hoe ik mijn conclusie ga schrijven, maar ik kan er niet bij tot ik alles weer even heb doorgenomen. Dan volgt als derde dat we niet weten wat we weten. Dit is niet voor mezelf te zeggen als voorbeeld, want dan zou ik het wel weten. Wat het wel betekent voor mij is dat ik misschien een oplossing voor een bestaand probleem heb, maar dat niet weet omdat ik het probleem nog niet ben tegengekomen. Hierbij ga je proberen verborgen kennis te ontdekken. Als laatste is er dat we niet weten dat we iets niet weten. We proberen ons hiervan bewust te maken door de vorige drie zo duidelijk mogelijk te maken. En door vervolgens dit vierde erbij te betrekken proberen we risico's maar ook mogelijkheden te vinden. Dit is waarop moet worden gelet bij de stakeholdertheorie, wanneer men zich afvraagt welke stakeholders er zijn. Er zijn er die je zo weet, zoals de cliënt. Er zijn er waarvan we weten dat we het niet weten. Een project wordt gestart in een bepaald gebied en we weten nog niet wie er woont en wat hun belangen zijn dus gaan we die zoeken. Dan weten we niet dat we het weten dat in dat gebied zich een nieuw of al bestaand probleem aanwezig is waar we al een oplossing voor hebben, maar zolang we niet naar het totaalplaatje kijken komen we het niet tegen. Dat we niet weten dat we het niet weten betekent simpelweg dat we niet er op komen dat we iets niet weten. Als we bewust zijn van

deze factor kunnen we proberen erbij te komen door buiten ons denkpatroon proberen te stappen.

6.3 Harde keuzes, zachte waarden

Men moet dus wanneer ze het over haar belanghebbenden heeft, goed opletten wie ze bedoelt, maar ook wie ze niet bedoelt. Als je dit namelijk niet weet, is het de vraag of het wel zin heeft te kijken naar wie zijn belangen voorkeur hebben of hoe je daar mee om moet gaan. De overeenkomst die een stakeholdertheorie bindt met de zorg-ethiek, is dat ze beide gebaseerd worden op de bestaande relaties met anderen. Zorg-ethiek probeert bestaande relaties te onderhouden, terwijl ze anderen niet probeert te benadelen. Een zorg-ethiek als bedrijfsmodel is erg coöperatief in vergelijking met de agressieve overheersende bedrijfstvorm. Bedrijven gaan dan proberen besluiten te nemen die leiden tot situaties waar elke partij er op vooruit gaat. Ook speelt emotie een rol, volgens Burton en Dunn in 'Feminist ethics as a moral grounding for stakeholder theory' (1996) spreekt dit ook de emotie aan. Als we ons namelijk slecht voelen bij een besluit is dat mogelijk een teken dat we onze waarden aan het verraden zijn. Dit is echter nog geen stap tot handleiding, maar meer een globale omschrijving wat een zorg-ethisch perspectief betekent op de stakeholdertheorie. Deze punten zouden namelijk kunnen leiden tot de kritiek die ik aan het einde van hoofdstuk vier heb omschreven. Dit zou kunnen leiden tot bijvoorbeeld een voorkeurlol: dat de werknemer die het slecht heeft, maar niet werkt, mag blijven. De vraag is hier hoe je dan een wereldbeeld die gedefinieerd wordt door een positief mensbeeld, kan laten samengaan met goed zakendoen, winstoogmerk en concurrentie.

Zorgen voor iedereen in gelijke mate is onmogelijk. Je kunt geen relatie met iedereen opbouwen omdat je er de tijd, het geld of simpelweg de energie niet voor hebt. Dus hebben we enkele regels nodig hoe we deze gelimiteerde hulpbronnen het beste kunnen gebruiken. Hiervoor keer ik naar Daniel Engster en zijn deelname in het boek 'Applying Care Ethics to Business' (2011). In zijn stuk 'Care Ethics and Stakeholder Theory' geeft hij enkele regels om managers, die toch moreel willen zijn, te helpen op het 'rechte pad' te blijven en het toch samen te laten gaan met de normale gang van zaken en dat deze twee manieren van zakendoen niet zo erg tegenovergesteld zijn als men zou denken, omdat echt succes in het

zakenleven samenhangt met het bijdragen aan en ondersteunen van de zorg activiteiten die het menselijk leven veronderstelt. Hij geeft hier drie principes voor: the proximity principle, the relational principle en de urgency principle. Het eerste zou ik het beste kunnen vertalen als het ‘*nabijheid*’ principe. Volgens Engster zijn we gerechtvaardigd (a) voor onszelf te zorgen voor anderen, (b) te zorgen voor individuen die dichterbij ons zijn geografisch en tijdelijk vóór diegenen die ver van ons vandaan zijn en (c) te zorgen voor individuen in onze eigen cultuur of staat vóór diegenen uit andere culturen of staten. De rechtvaardiging voor dit principe is gevormd door wat ik net al beschreef. Omdat we maar beperkte tijd, energie en financiële middelen hebben, moeten we dit zo goed mogelijk gebruiken. We moeten het maximaliseren als het ware. Dit is ook logisch, want bij individuen die dichterbij ons staan, hebben we meestal meer mogelijkheden tot inzicht en begrip in hun wezen, hun omstandigheden en behoeften. Daarom heeft het meer zin voor hen te zorgen die dichterbij zijn, dan verder weg. Het tweede principes is het ‘*relatieve*’ principe. We zijn gerechtvaardigd voor hen te zorgen met wie we een warme persoonlijke relatie hebben tegenover diegene met wie we dat niet hebben. Wat hier aan toegevoegd wordt is dat we rekening moeten houden met de afhankelijkheid voor overleving en ontwikkeling die de ander heeft op jou. Een ouder-kind relatie is een vanzelfsprekende relatie in deze zin. Kinderen zijn in de meest extreme zin afhankelijk voor hun voortbestaan van hun ouders. Wanneer ouders kinderen onder hun directe zorg nemen, geeft dat ook een signaal af aan anderen dat zij zich niet hoeven te buigen over de zorg van hun kinderen. Ouders hebben dus een verplichting te zorgen voor hun eigen kinderen voor die van anderen, omdat ze anders niet eens aan de behoeften kunnen voorzien van de eigen kinderen vanwege dat tekort aan tijd, geld en energie. Minder warme relaties hierbuiten, zoals vriendschappen, contracten en beloften kunnen ook ontstaan. Vanuit de zorg-ethiek is het wel zo dat de relatie waar een partij afhankelijk is van de ander op het gebied van ontwikkeling en overleving voorkeur krijgt boven anderen. Deze relaties hebben prioriteit in de zorgethiek, omdat ze samenhangen met het doel van de zorg zelf. Voor Prisma geldt dit ook, wil ze niet hypocriet overkomen. Het ‘*urgentie*’ principe stelt dat we ook gerechtvaardigd zijn te zorgen voor de individuen die meer behoeften hebben met meer urgentie, boven degenen met minder urgentie. Dit is weer gebaseerd op het overleven en functioneren van een persoon. Iemand die op sterven ligt heeft een hoge urgentie tegenover iemand die vindt dat zijn gordijnen niet mooi zijn. Zo zouden ouders, hoewel ze speciale verplichtingen voor het eigen kind hebben, toch gerechtvaardigd zijn om het eten geven van hun eigen kinderen even opzij te zetten, om zo een ander kind te redden die voor een auto loopt.

UTILITARISME EN ZORG-ETHIEK

Deze drie prioriteiten regels van Engster helpen ons in een praktijkgerichte zorg waar ervaring centraal staat. Hoewel deze drie prioriteiten ons in verschillende richtingen zal trekken, zal het met het eerder beschreven kennisfactor veel duidelijkheid geven wanneer men keuzes moet maken. Deze drie prioriteiten zijn gebaseerd op de zorg-ethiek en dus voor Prisma een aanspreekpunt wanneer ze haar principes daadwerkelijk als basis gebruikt in haar gehele organisatie.

In een verweven wereld, waar het burgerinitiatief moet samengaan met een utilitaristisch beleid geeft deze mogelijke handleiding voor Prisma een manier om rekening te houden met al haar belanghebbenden. Wanneer ze bewust is van de kennis die ze wel en niet heeft en toch wil beweren achter haar principes te staan dan volgt logischerwijs dat Prisma met een stakeholdertheorie kan werken die in het belang staat van haar onderneming. Deze theorie als richtlijn in de verweven wereld helpt Prisma te zien waar ze haar middelen in moet investeren. Het ondersteunt haar belang in het burgerkracht, want de burgers zijn dichtbij, Prisma heeft er een warme relatie mee en is urgent, want de maatschappij legt druk op de burgers iets met hun leven te doen, iets toe te voegen. Dit stelt Prisma ook in staat harde besluiten te nemen. Prisma zal voor iedereen als een gelijke zorgen, maar zal voorkeur kunnen geven aan hen die een betere kans hebben om weer in de maatschappij te kunnen worden opgenomen. Dat is in het belang van degene die ze helpen, want die zal weer kunnen worden opgenomen in de maatschappij, in het belang van andere stakeholders die resultaten zien en daarom weer in het belang van de minder urgente burgers die door de behaalde resultaten voor hen mogelijk meer middelen en hulp kunnen verwachten. Ik heb nu de stakeholdertheorie aangeraden, maar met een duidelijke verwijzing dat de kennisfactor erg belangrijk wordt geacht. Zonder kennis is er geen empathie mogelijk en vanzelfsprekend is ervaring niet meer dan kennis opgedaan uit eerdere gebeurtenissen ,zij het professionele kennis over de verzorging, zij het persoonlijke kennis om de burger te leren kennen en er op in te spelen.

Het is deze kennis die de toegevoegde waarde en innovatie van Prisma mogelijk maakt.

Literatuurlijst

- Bentham, J. (1907). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Oxford: Clarendon Press.
- Bubeck, D. E. (1995). *Care, Gender, and Justice*. Oxford: Clarendon Press.
- Burton, B., & Dunn, C. (1996). *Feminist ethics as a moral grounding for stakeholder theory*. Business Ethics Quarterly.
- Engster, D. (2007). *The heart of justice: Care ethics and political theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Freeman, R. E. (1984). *Strategic Management: A Stakeholder Approach*.
- Hamington, M. (2011). *Care Ethics, Knowledge Management, and the Learning Organization*. Denver: Springer Science + Business Media B.V.
- Heefer, M. (2008, Augustus 3). Utilitarianism. The confrontation of Bentham and Mill. Heerlen: Open Universiteit Nederland.
- Held. (2006). *The ethics of care: Personal, political, and global*. Oxford: Oxford University Press.
- James Mill. (2010, Juni 14). Retrieved 5 7, 2014, from Stanford Encyclopedia of Philosophy: <http://plato.stanford.edu/entries/james-mill/>
- Mill, J. S. (1861). Utilitarianism.
- Mill, J. S. (n.d.). On Liberty. Collective Works XVIII.
- Noddings, N. (1984). *Caring: A feminine approach to ethics and moral education*. Berkeley: CA: University of California Press.
- Poe, E. A. (2012). *De moorden in de rue Morgue en ander verhalen*. Amsterdam: Athenaeum.
- Sander-Staud, M., & Hamington, M. (2011). *Applying Care Ethics to Business*. Dordrecht: Springer.
- The History of Utilitarianism*. (2009, maart 27). Retrieved mei 7, 2014, from Stanford Encyclopedia of Philosophy: <http://plato.stanford.edu/entries/utilitarianism-history/>
- Tronto, T. (1993). *Moral Boundaries: A Political Argument for an Ethic of Care*. New York: Routledge, Chapman and Hall, Inc.
- Van Erp, H. (2000). *Moraal, geluk en verantwoordelijkheid*. Assen: Van Gorcum & Comp. B.V.